

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

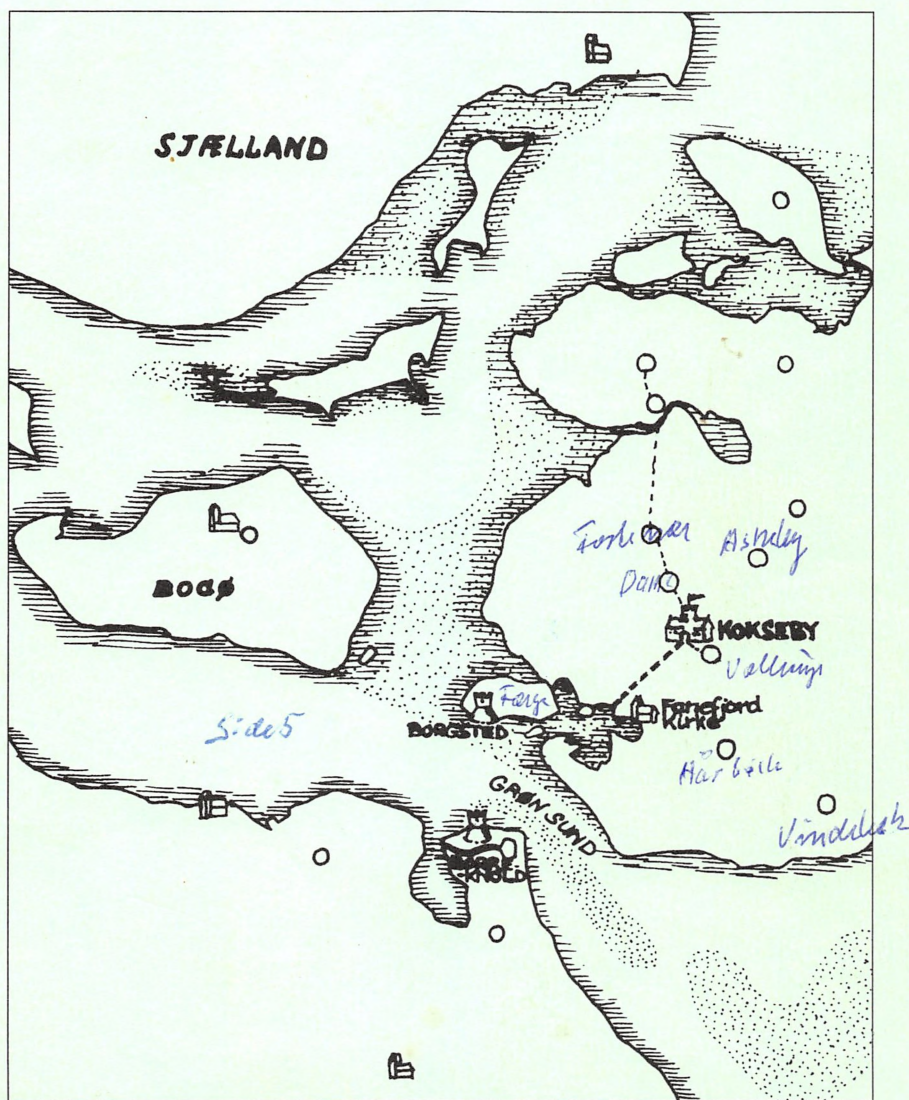
Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Historisk Samfund

for Præstø Amt

Årbog 1996

Historisk Samfund for Præstø Amt

Årbog 1996

Årbog 1996

udgivet af Historisk Samfund
for Præstø Amt

Redaktør:
Henning Jessen

Eftertryk af årbogens artikler må
kun ske efter skriftlig tilladelse fra
forfatterne

ISSN 0107-6868

Bogen er sat med Times
og trykt i
Faxø Bogtrykkeri/Offset

Indhold

<i>Birgitte Bille Henriksen:</i> Kokseby Slot: En glemt middelalderborg på Møn	5
<i>Palle Birk Hansen:</i> Museernes professionelle - og amatørerne	25
<i>Henning Poulsen:</i> Forlis og skibbrud ved Stevns Klint	33
<i>Ebba Køie:</i> Historisk rejse til Fyn	47
<i>Allis Bro:</i> Glædelig udvikling: Medlemmer	50
<i>Svend C. Dahl:</i> Litteratur om Præstø amt 1995	52
Vedtægter	61
Styrelsen	63
Bøger	64

Kokseby Slot: En glemt middelalderborg på Møn

Dybtgående undersøgelser omkring Kokseby Slot leder til
konklusionen: Det rigtige navn er
Elmelunde Slot! - Og allerede tidligt i middelalderen har det
tilhørt Roskilde bispestol.

Af Birgitte Bille Henriksen.

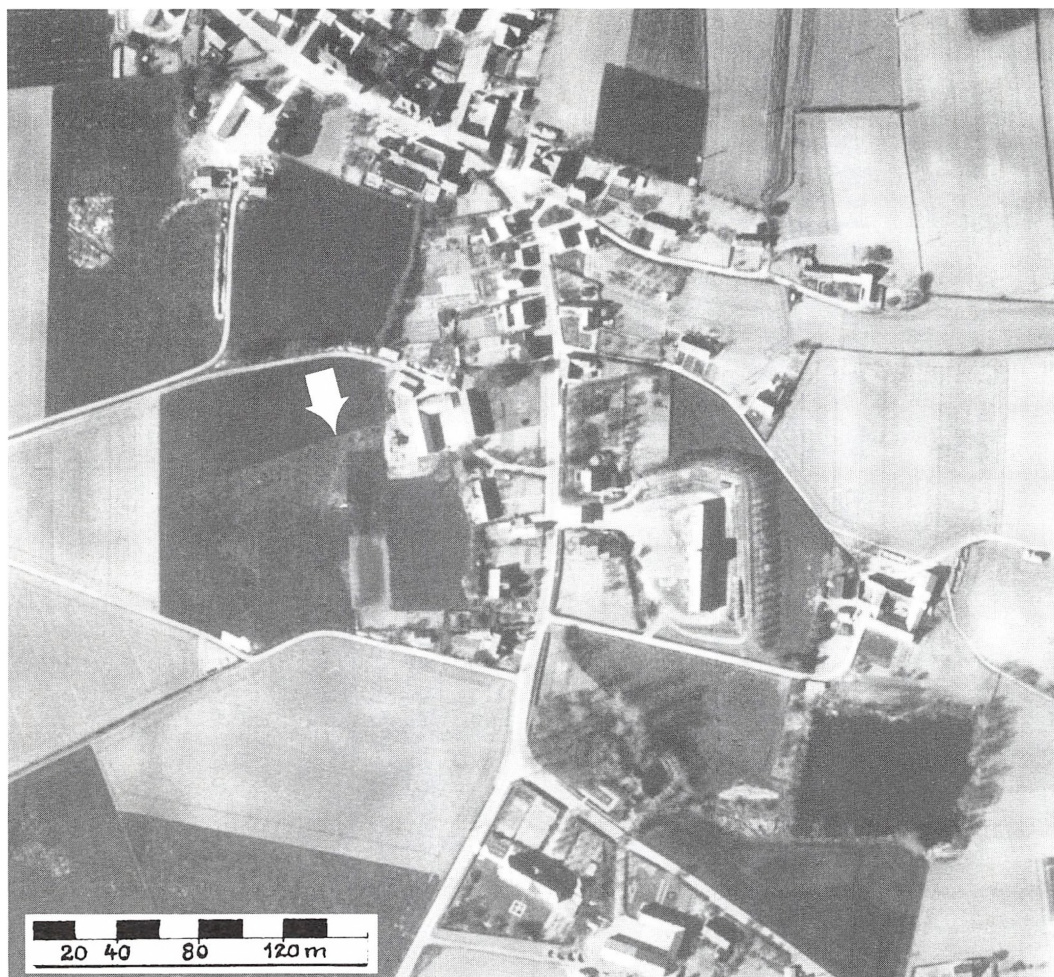

Fig. 1: Udsnit af forstørret luftfoto. (Kort- og Matrikelstyrelsen).

Det er sjældent i forbindelse med flot anlagte projekter de vigtigste opdagelser opstår. Det er min personlige erfaring, og sådan var det også i efteråret 1994, da jeg stod med et fyre år gammelt luftfotoграфи optaget over Kokseby og Vollerup, og opdagede det tydelige område af Kokseby Slot (Fig.1).

Årsagen var simpel nysgerrighed i forbindelse med forberedelserne til Historisk Samfunds efterårstur til Fanefjord i 1995. Jeg havde bemærket områdets mange kendte forsvarsværker, og de steder, hvor traditionerne, sagnene, fortalte, der engang havde ligget et "slot".

Få år tilbage havde jeg været på Kokseby Slotsvej i forbindelse med en undersøgelse for Sydsjællands Museum: en kampestensbrønd af nyere dato. Netop i det område, hvor traditionen sagde "Kokseby Slot" engang havde ligget. Men mit forhåndenværende baggrundsmateriale fortalte ikke, der kunne være tale om et regulært borganlæg med voldgrave.

Ganske vist havde jeg dengang undret mig noget over terrænkurverne, men jeg arbejdede i en tidsalder, hvor der ikke mere blev givet fornøden tid til at gøre sit arbejde rigtigt.

Det er noget af forklaringen på hvorfor jeg nu nogle år efter startede med at kikke på Kokseby og på hvorfor "slottet" får sin første præsentation i denne Årbog.

Hvad man ved

Lad os se, hvad man har vidst:

Historisk kan en stævning i 1462 fra Kongen, Christian I, forbindes med et sagn om hvordan Grethe Rebers var blevet brændt udenfor sit slot i Kokseby.

En meget udbredt sagnopskrift og folkevise "Hr. Truelses døtre" er blandt utallige steder rundt om i Skandinavien også blevet henlagt til at udspilles på Kokseby Slot.

Den kilde, hvortil alle henviser, er B.C.Sandvigs beskrivelse over Møn fra 1776, hvori der fortælles om hvordan der endnu ses spor efter slottets volde og grave.

Også præsten Johan Paludan fortæller i sin beskrivelse over Møen fra 1822 om slottets volde og de vandfyldte grave, og om hvordan han har hjemført et par smukt dekorerede sandstens-ornamenter til præstegården i Vollerup.

I Frede Bojsens "Af Møns Historie" bd.I-III, 1905-1917, findes den nyere sammenfattende behandling af, hvad man vidste om slottet, og i Historisk Samfunds Årbog fra 1914 fortæller han om hvordan munkesten og udhugne sandsten var genbrugte i bygningerne på den gård han besøgte i 1902.

Selvfølgelig har befolkningen, beboerne i Kokseby, hele tiden vidst, der engang havde ligget et "slot" og bevaret erindringer om den rigtige placering. Det er derfor, en lille sidevej er døbt "Slotsvej".

Hvad jeg nu stod og kunne "læse" af fotografiet, var omridsene af en kolossal middelalderborg, hvis vestlige bygningsfløje og voldgrav stod usædvanligt skarpt, også fordi der i den del ikke havde været ødelæggende jordarbejder. Det var ikke til at tro! Intet under jeg mange gange undervejs i arbejdet måtte kontrollere om målestokken nu var rigtigt opfattet.

Arbejdsgrundlaget er to forskellige fremkaldelser af Geodætisk Instituts luftfotografier, optaget i maj 1954 før landbrugets driftsomlægning rigtigt fik sat sine spor i det danske landskab. Retfærdigvis bør det siges, at idéen med netop den serie luftfotografier er taget fra Forhistorisk Museum, Moesgaard. Det øvrige sammenligningsmateriale har først og fremmest været ældre matrikel- og militærkort fra Kort- og Matrikelstyrelsen og kort i Møns Museums samlinger.

Der er ingen grænser for hvad man kan udlede af fotografiers strukturer, som bare viser sig at være optiske bedrag. Men der kan også ligge vigtige informationer, som man er længe om at opdage. Det tog mig således mange måneder og mange hundreder gentagne nærlæsninger før portbygningen var udskilt. På et tidspunkt troede jeg at have fået afgrænset borgtomten mod øst, men besøg i Kokseby gav spor, som viste et langt mere omfattende borganlæg, end min vildeste fantasi havde kunnet forestille sig. Et samlet overblik vil imidlertid kræve en helt anderledes terrænommåling kombineret med borer og kyndige prøvegravninger dertil er virvaret af niveauforskelle i og omkring borgtomten for komplicerede.

Arbejdet ville have været umuliggjort, hvis jeg ikke indenfor rimelig afstand havde haft bibliotekerne i Præstø og Vordingborg og to kulturhistoriske museer. Altfor mange er ikke klar over hvor vigtig den ikke særlig synlige, men krævende opgave er, som de kulturhistoriske museer har i at vedligeholde deres arkiver, samlinger og deres udbyggede fagbibliotek, så at også jeg har kunnet benytte, hvad der var brug for på museerne i Stege og i Vordingborg, og dér fået den nødvendige assistance.

Kort- og Matrikelstyrelsen, ligesom Rigsarkivet og Landsarkivet for Sjælland, har bistået med værdifuldt materiale og råd.

At jeg ikke er faret altfor vild i Fanefjords tidlige historie skyldes først og fremmest

mangt et kyndigt vink af Kirsten Lütchen-Lehns grundige kendskab til sognets fortid og historie - mens nogle "brikker" blev sat rigtigt på plads ved samtaler med en række beboere i Kokseby og omegn.

Inden manuskriptet for alvor gik i trykken havde jeg af Carlsbergfondet modtaget en bevilling til udvidelse af mine studier på Vestmøn. Det betød jeg i tide fik rettet nogle uheldige konklusioner, og det betød jeg fik opklaret, hvad jeg mener, er slottets rigtige identitet og hvornår det blev ødelagt.

Beliggenheden

Slotstomten ligger nedad den vestlige side af den første bakke, når man sydfra kommer op ad Fanefjord Kirkevej. I samme bakke, øst for vejen, ligger resterne af Damme Saftstation, oprettet 1884, i 1929 ændret til anden fabriksvirksomhed (Fig. 2).

Tomten selv fremtræder som en jævnt skrånende flade, der, markeret ved en afsats fra sin højestliggende del i haverne langs Fanefjord Kirkevej, løber ned mod det lavtliggende opfyldte voldgravsafsnit i vest. Der må have været en temmelig grundig oprensning efter borgbygningerne, og det område, som indeholdt vestfløjen, er forbavsende lavtliggende. Formentlig er byggematerialet ført bort og genanvendt til byggerier andre steder i landet. Alligevel hænder det, at beboerne under jordarbejder er stødt på bygningsrester, mens mistænkeligt fint udhugne granitkvadre stadig ses genbrugt i mange af byens haver og bygningsfundamenter.

Borganlægget

Borganlæggets vestlige bygninger har sammenlagt målt omkring 85 meter i sydnord, og borgen kan i øst-vest have haft op til samme bredde. Det vil sige, størrelsen nogenlunde er identisk med Kronborg Slot.

Der er ikke alene tale om en middelalder-

fæstning, men Kokseby Slot må også have fungeret som et administrationscenter og som bolig for borgherren og hans stab med familier. En borg som med rette også kan kaldes et "slot".

Med sikkerhed ved vi nu, der var store bygningsfløje i vest, i nord og i syd. At forskellene på fundamenterne mellem borg-huset og slottets nordvestfløj tyder på flere byggeperioder. Men endnu ved vi ikke, hvordan Kokseby Slot har set ud i øst.

En dyb voldgrav gik ind til bygningerne i vest og har sikkert været ført ud til et lavtliggende vådområde i nord. Udenom, mod vest og i syd, kan borgen måske have været beskyttet med en mur?, mens andre vådområder beskyttede fabriksgrunden i øst og syd.

Fra nord løb en gammel vejføring direkte ned til borgens nordfløj. Nordvest for slottet lå en vindmølle på selvsamme bakke, hvor resterne af Kokseby Mølle stadig er synlig, mens den ligeså uundværlige vandmølle formentlig har haft sin plads tæt ved slottets sydøst-hjørne.

Den direkte vej ned til ud- og indskibning gik fra det tænkte vandmøllested ned til en vig i fjorden, Fanefjords gamle havn, der idag er Vollerup Enge, og ned til Fanefjord Kirke.

BORGDELENES IDENTIFIKATION (se teksten til Fig.2).

Alle målangivelser skal naturligvis tages med et vist forbehold, idet fejlmuligheden er stor, når vi arbejder ud fra en så lille målestok.

I syd og vest er der en skarpt markeret 40 m. bred bræmme (Fig. 2 B), hvis skarpe afgrænsning jeg ikke kan finde nogen anden forklaring på, end den må være skabt af EN YDRE MUR?

Det bekræftes ved portbygningens udfald/udjævning (Dd), der brydes af muren for at løbe sammen i en mindre tunge udenfor.

Eller er forklaringen mere banal: at et

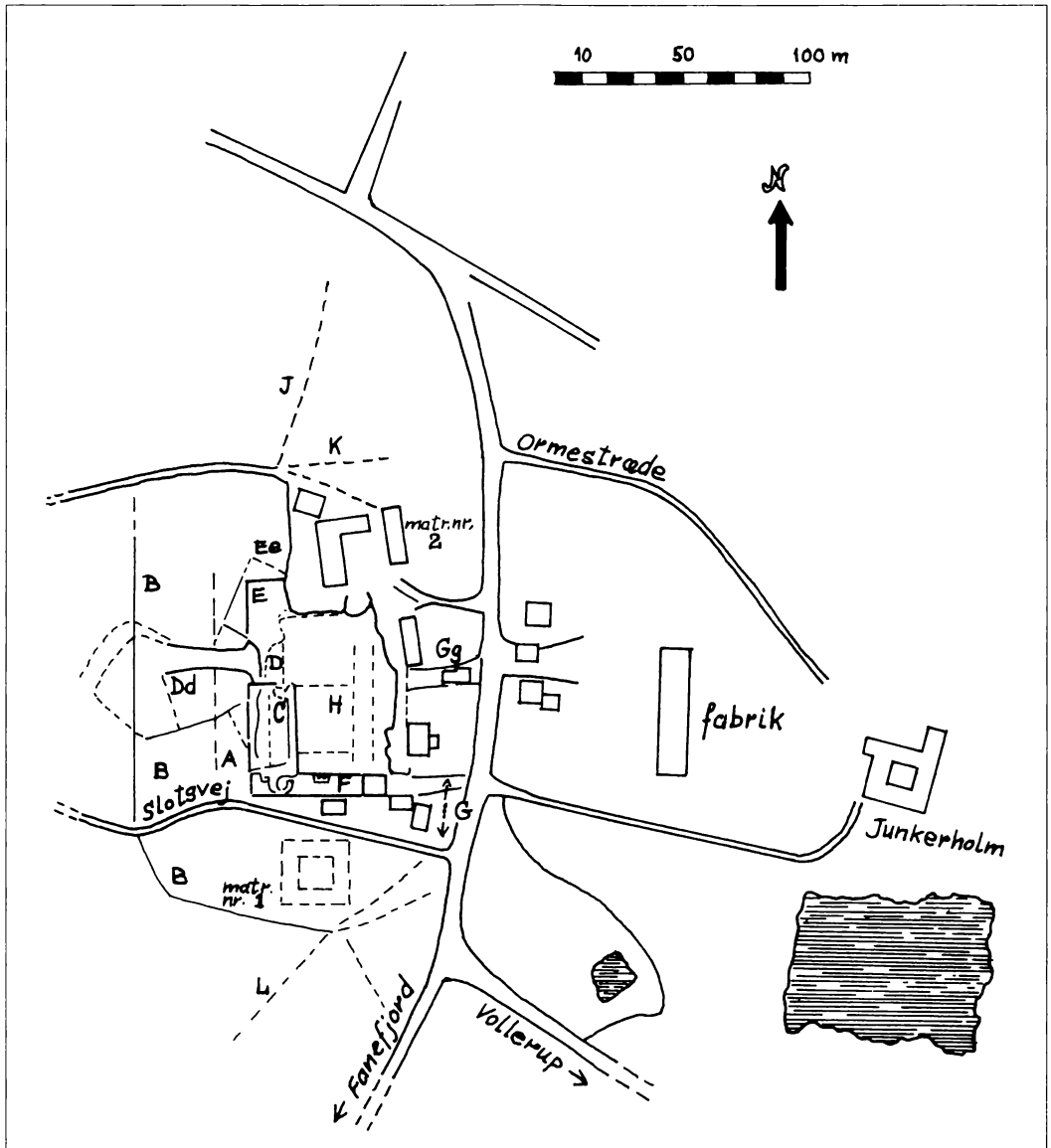

Fig. 2: Planskitse over borgtomten. (del: BBH).

- A: voldgrav.
- B: spor efter ringmur?
- C: fundamentet til et stort borghus.
- D: portbygning og bro over voldgraven.
- Dd: omrids af udjævning/udfald fra portbygningen.
- E: nordlige vestfløj.
- Ee: skelhjørne.
- F: sydfløjen.
- G: række af store kampesten.
- Gg: det højliggende parti, hvori Paludan udgravede en kamin af sandsten.
- H: linjer indenfor borggården, der kan være mure eller bygningsfundamenter.
- J: et skel, der må være lagt langs en yngre vej eller sti ned til Møllevej mellem Vollerup og Kokseby Mølle.
- K: skellet, som er grænse til en lavtliggende eng nord derfor.
- L: den gamle vej (alléen) ned til havnen og fjorden.

solidt stengærde på et tidspunkt har indhegnet et græsningsareal omkring borgen?

Der behøver ikke at have været mere end det ene *VOLDGRAVS-AFSNIT* (Fig.2 A), der på fotografierne skimtes i en bredde af 12-14 m tæt op til slottets Vestside. Det er endnu synligt på målebordsbladet fra 1895 (se Fig.4). I forbindelse med jordarbejder ved rørlægning o.lign. siges det, at voldgraven er temmelig dyb.

“Udpræpareringen” af voldgravens yderkant drillede, fordi der lå en anden struktur skråt ind over voldgravskanten. Det viste sig at være en række store grøfter fra et andet og meget ældre fortidsminde, et såkaldt “Sarup-anlæg”, som fortæller at stedet også nogle tusinde år tidligere i Bondestenalder havde samfundsmæssig betydning.

I nord må borganlæggets grænse ligge, hvor der i hegnet, nord for gården Kokseby matr.nr. 2, er en niveauforskel på en halv meter ned til en lavtliggende eng (Fig. 2 K), og som kan følges i skellet mod vest.

Dele af borgen og bakken har været beskyttede ved udstrakte vådområder. Fabriksgunden øst for borgtomten har utvivlsomt hørt til borganlægget, men med andre funktioner sådan som vi kender det fra en række danske borgsteder.

Fundamentet til et stor *HUS* (Fig.2 C), hvis ydre længde x bredde har været ca. 39 x 18 m. Fundamenttykkelsen ligger på 2-4 m., sværest i vestsiden end ind imod borggården, sikkert for at stabilisere trykket ud imod voldgraven.

Inde i bygningsfundamentet anes en langsgående kældermur i hele rummets længde.

Et lyst parti, skråt markeret udfor huset, er fremkommet ved murudfald eller ved en moderne rørlægning. På fotografierne spores det som en svag opløsning af muren samme sted.

Nord herfor har ligget en *PORTBYGNING* (Fig. 2 D) af formentlig pæn højde. Herfra gik *EN BRO OG UDKØRSEL* ud

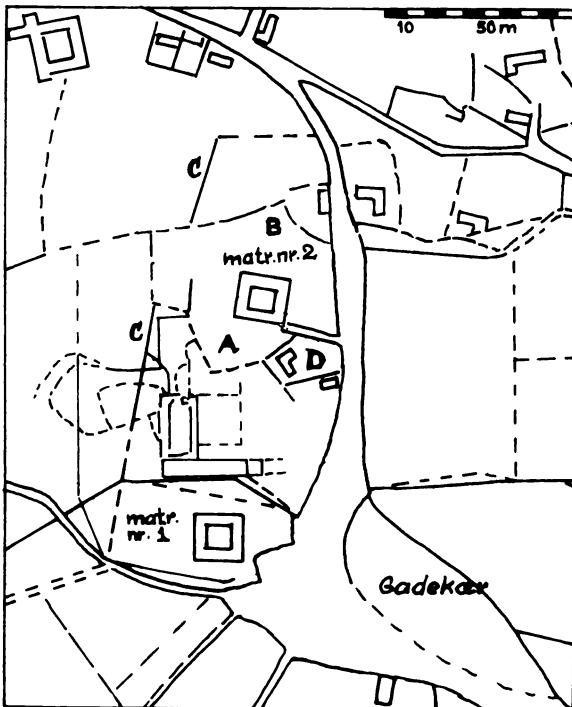

Fig. 3: Borgen indtegnet på udsnit af det ældste matrikelkort fra 1810 (del: BBH).

A: muligt tårnfundament.

B: reningen for en adgangsvej til slottet.

C: rester fra en vejføring.

D: to huse, nær hvilke Paludan udgravede rester fra en kamin.

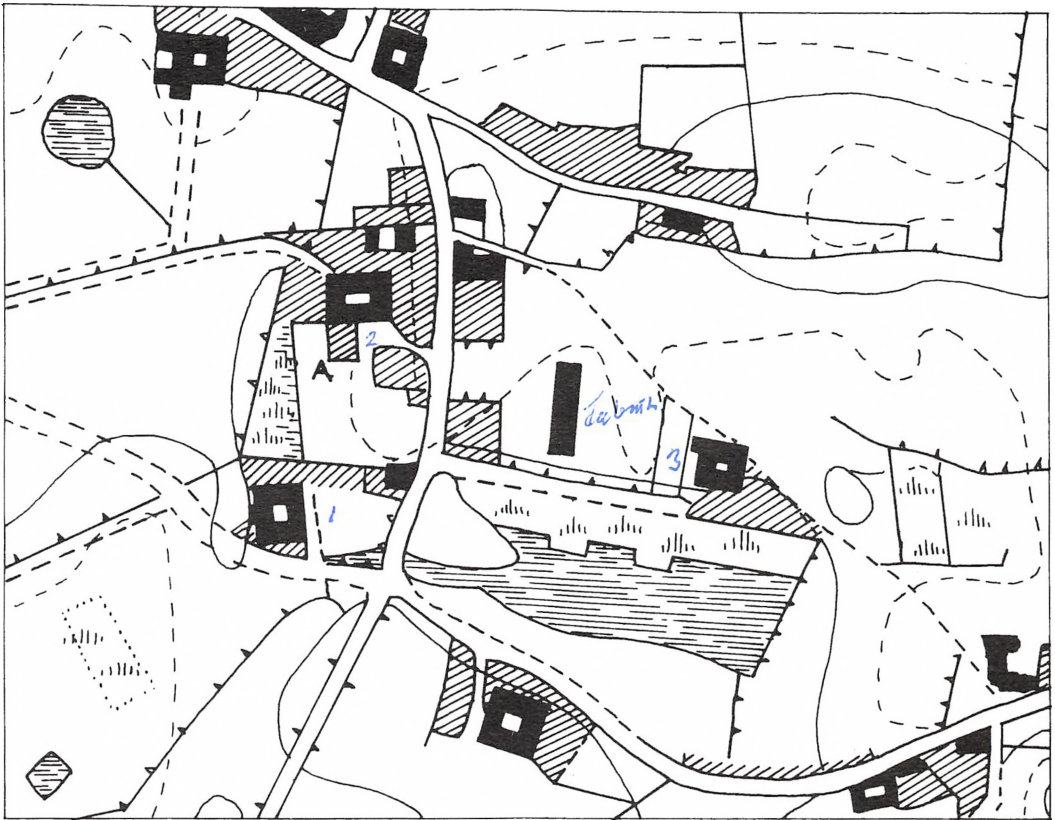

Fig. 4: Tegnet udsnit af målebordsbladet fra 1895. (del: BBH).

mod vest (Dd). Tre ting underbygger formodningen om en selvstændig portbygning:

- 1) broen står skarpt markeret ind i et åbnet afsnit mellem huset og den nordlige vestfløj.
- 2) Tilsvarende er der på østsiden ind imod gårdspladsen en adskillelse mellem de to tilstødende bygningsblokke.
- 3) et mørktfarvet skifte (= et anderledes jordbundslag) i sammenhæng med og syd for broen, er sporene efter udfald/udjævning fra portbygningen. Skiftet er skarpt afgrænset mod syd og bryder et lyst afsnit udfor huset. Efter udjævningsens omfang at dømme har portbygningen været meget høj - der er ca. 40 m mellem bygninger og ydermur!

DEN NORDLIGE VESTFLØJ har været sammenbygget med *BORGENS NORDFLØJ* (Fig.2 E), hvis bredde måske kan skimtes i hjørnet, men ellers er nordfløjen skjult af en moderne gårds bygninger og tilliggende.

Et lyst parti udfor nordvestfløjen er skarpt afgrænset og danner en ret vinkel (Ee). Det er rester fra et skelhjørne, som ses på f.eks. det ældste matrikelkort. Spørgsmålet er om skelhjørnet er blevet lagt med hensyntagen til brokdynger eller til faste fundamenter?

Udfor den skjulte nordfløjs sydside er der på det fotografiske materiale meget svage spor efter hvad der kan have været en tilbygning, et *TRAPPEHUS ELLER -TÅRN*?

Senere tiders arealform tager hensyn til dette parti ved matriklens hak ned i Borg-

gården (Fig. 3 A) og ved den skrånede skråskraverede firkant på målebordsbladet fra 1895 (se Fig.4 A).

SYDFLØJEN giver sig til kende gennem en lang, omkring 9 m. smal parcel, der langs sydgavlen af det store hus løber mod øst (Fig.2 F).

- 1) En skellinje på det ældste matrikelkort, ligger præcist i linje med hvad, der er bygningens sydside; det er da heller ikke ualmindeligt, at et bygningsfundament (her en formodet yderside) er skeldannende.
- 2) Indenfor bygningen, udfor gavlen af det store hus, spores en svag cirkelformet kontur. Det kan være til en trapeopgang?, men det kan ligeså godt være fundamentet fra en ældre bygning, jeg tænker specielt på et tårnfundament? En udsparring i muren ind mod borggården ligner en trappenedgang og styrker antagelsen af bygningens smalhed.
- 3) Jeg er i tvivl om hvorvidt der i vest, udfor sydfløjen, også har ligget et voldgravsafsnit, fordi terrænet her er temmeligt lavtliggende.

Afgrænsningen af *BORGEN I ØST* har været vanskelig, men at der har ligget en bygning langs hvad, der idag er Fanefjord Kirkevej, taler følgende for:

- 1) En niveauforskel på op til 75 cm mellem haverne langs vejen og den lavereliggende "borggård" i vest.
- 2) Rækken med de tre store kampesten i hjørnegrundens have (Fig.2 G) (se side 17), må være fra et fundament, og det siger noget om hvor en bygnings ydermur har stået.
- 3) Nord herfor, ved en bygningstomt (Gg), udgraver Johan Paludan "et helt læs" udhugne sandstensstykker fra en kamin. Kamin-typen fortæller noget om en usædvanlig fornem bygning, mens Paludans beskrivelse af hvad, der måske er en lille møllesten, blot giver et fingerpeg om husholdningsaktiviteter på stedet.

Nordøst for vejen ligger bakkens niveau

imidlertid noget højere op over borgtomtens, og ingen borg ville forsvarsmæssigt blive lagt opad et bakkeparti uden dette var inddraget i forsvarsværkerne og havde en eller anden betydningsfuld funktion. Det underbygger at der lå mere imod øst, men den del af borgen, vi kan se, må have udgjort en harmonisk helhed med *EN ØSTFLØJ* langs hvad, der idag er Fanefjord Kirkevej.

Fra nord anes rester fra en vejføring til *BORGENS NORDINDGANG?*

Dette underbygges ved matriklens form på det ældste kort (Fig.3 B) og ved fund af store sten i baghaverne sammesteds.

Rester efter *ANDRE BYGNINGER ELLER MURE?* er muligvis fire linjeforløb, som skimtes i borggården: længst mod øst i to syd-nord gående linjer og to i øst-vest (Fig.2 H).

Det føromtalt skel hjørne i nordvest kan skjule fundamentsrester.

Der skimtes spor efter gamle bygninger syd for Slotsvej, men de kan høre med til de gårdbygninger, der senere lå i den del.

Det dybtliggende munkestensgulv fra Slotsvej 3 (se side 16) kan være gammelt, men det kan også være genbrug af munkesten til en gårdkælder.

Fund fra borgtomten og rundt om i Kokseby siger meget om *BYGGEMATERIALERNE*: kampesten, træ, sandsten, tilhugne stenkvadre, munkesten og middelaldertegsten (såkaldte munke og nonner) - og at byggematerialerne også findes genanvendt i yngre bygninger i Kokseby.

Bebyggelse og veje.

Kokseby Slots påviste eksistens fortæller noget om de fire mærkeligt sammenvoksede byer, Vollerup-Kokseby-St.Damme-Tostenæs (Fig. 5), som på en strækning af over 3 km. er forbundet med et slynget vejforløb. (se Viggo Hansen, Danmarks Natur 9.1970.).

På kort og fotografier skimtes der rester af mange strukturer i bebyggelsesmønstrer, som

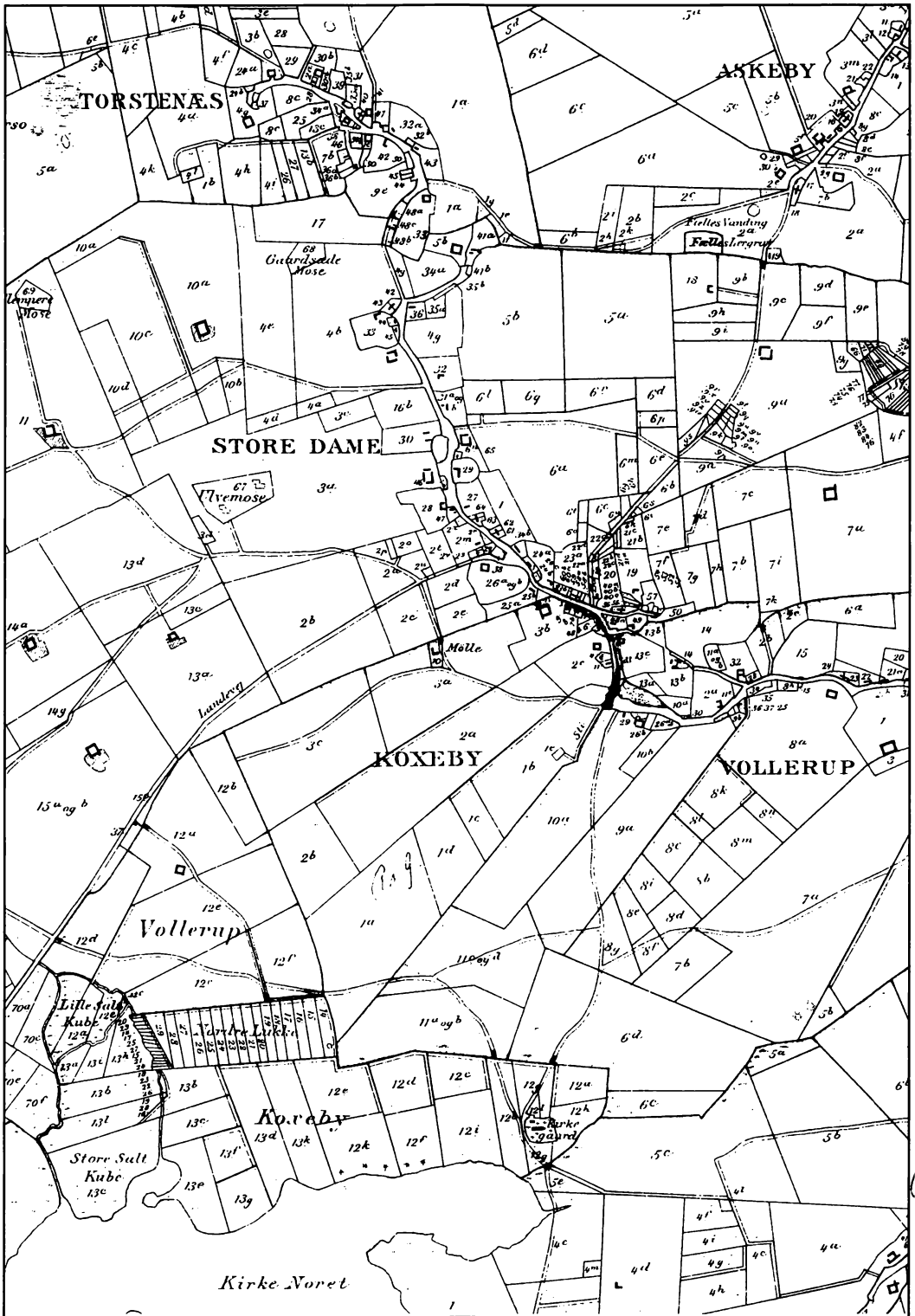

Fig. 5: Udsnit af matrikelkort over Fanebjerg sogn fra 1899.

må finde deres forklaring i bebyggelsen til forskellige tider for meget, meget længe siden, mens harmonien i det ret enestående bybillede først rigtigt er blevet ødelagt indenfor de senere år.

Her skal blot knyttes nogle bemærkninger til den nærmeste bebyggelse og de vejforløb, som er og og var omkring borgtomten.

Selvom, der tilsyneladende ikke er noget som afslører ældre bygningstomter på og ved fabriksgrunden, så tager bebyggelsesmønstret hensyn til området. Både bebyggelse og veje ligger pænt udenom, i nord, såvel som i syd. Det har sin forklaring ved bakkedraget i områdets nordlige del, men tyder også på, at der har ligget bygninger af betydning i området.

Der er knyttet en sagn-anekdote om en kirke til pladsen; det er en kendt opskrift, brugt hundredvis af gange andre steder landet over (se nedenfor). Denne gang er der nu noget om snakken, for vi skal ikke tro, de fra slottet er styrtet ned til Fanefjord Kirke, hver gang der var messe. Der må simpelthen have været kirkelige bygninger i Kokseby: et slotskapel eller en kirke!

Bojsen fortæller i Aarbogen for 1914, hvordan man endnu huskede en allé med træer, som gik fra "slottet" ned til vandet. Den lå i skellet mellem Kokseby og Vollerup, som ses på matrikelkortet fra 1899 (Fig. 5), og på det ældste matrikelkort fra 1810 er vejen stadig i brug. Netop den vej er vigtig, fordi den løber ud i Vollerup Enge, som var Fanefjords havn, dengang borgen var ny.

Udover en vej fra nord, som synes at have gået direkte ned til borgens nordindgang, angiver de gamle skellinjer hvordan en vej eller sti engang senere er rykket mod vest udfor borgtomtens vestfløje. Den har gået ned til Kokseby Møllevej syd for borgtomten og må være blevet forlagt efter borgfunktionen ophør (Fig.2:J og Ee; Fig.3 C; Fig.4)

Blandt de skiftende vejføringer, der i

tidernes løb har gået ned til fjorden, er: en nu brudt vej fra Vollerup op over Junkerholm nordom fabriksgrunden ad Ormestræde (Fig.2). Den fortsatte mod vest i en markvej langs et hegn til møllen og videre mod overfartsstederne til Falster og Bogø.

Søen i sydøst er rester fra en gravet vandgrav, som ses på det ældste målebordsblad (Fig. 4). Forud lå der et fugtigt vænge, og i tilslutning hertil: gadekæret i sammenhæng med bebyggelsens gamle gadeplads, hvorigennem Møllevej fra Vollerup gik videre mod vest til Kokseby Mølle.

Den endnu synlige Kokseby Mølle, nu en vingeløs stubmølle, har været samtidig med slottet, fordi møllestedet kan spores tilbage til slutningen af 1400-tallet (Møllebygninger 1993).

Terrænformen og det vandrige område må have givet fantastisk fine betingelser for en vandmølle. Mølleresterne skal måske findes ved gadepladsen udfor borgens sydøst-hjørne for her ved sænkningen med det gamle gadekær og vandgrav snævrer terrænformen sig fint sammen og har et fald mod sydvest.

FUND FRA BORG TOMTEN OG DENS OMGIVELSER.

En kendt, men gammel historisk publikation om Møn, som lader forstå, her virkelig er tale om et større borganlæg, er Johan Paludans skildring i: "Et Forsøg til en antikvarisk, historisk, statistisk og geografisk Beskrivelse af Møn" udkommet 1822-24. Oversat skriver han (s.174):

"udenfor Vollerup, på højre side af vejen til kirken, hvor Kokseby begynder, ses spor af volde og grave, ligesom det er tydeligt, at søen fra Grønsund engang har gået tæt op til borgstedet, så man har kunnet sejle direkte ud i sundet. Der ligger endnu en forholdsvist høj bakke, hvorfra der er udsigt

over det sydlige Østersø, indsejlingen til Stubbekøbing, Vordingborg, Bogø og omkringliggende øer. Et prægtigt udkigssted for en sø- eller næs-konge, som har boet her.

I grusbakken, hvor slottet har stået, har jeg opgravet et helt læs bearbejdede sandsten, hvis pyntelige udhugninger tyder på, de har været brugt til en åben kamin. Et par afsandstensstykkerne ligger endnu udenfor præstegårdens forstue. Der blev også fundet en løs sten med fordybning og rende i, sammen med en mindre sten lig en støder eller gnider, et kvarter lang.

Nogle skridt derfra blev i 1768 opbrækket et dobbelt lergulv, da der skulle bygges en ny stue. Man fandt nedenunder lergulvet, i stor udstrækning, et lag kul på 2-3 håndbredders tykkelse, hvilket lader formode, at slottet engang er blevet brændt, muligvis, efter den tids skik, af herremandens fjender”.

Paludan fortæller andetsteds igen om påfaldende tykke brandlag, hvor det må være den gård, Kokseby matr.nr.1, som i 1810 ligger tæt ved byens gadeplads (se Fig.2 og 3). På forskellige kort ses det, at gården siden er flyttet længere mod vest (Fig.4).

Vi kan måske regne ud, hvor omtrent Paludan opgravede den ovenfor omtalte kamin: “I grusbakken hvor slottet har stået...” må sandsynligvis være det højtliggende niveau, der ligger nordligst langs vestsiden af Fanefjord Kirkevej. Denne antagelse støttes ved beskrivelsen af, at der er “nogle skridt derfra” til en bygning, hvori der 1768 opbrækkes et dobbelt lergulv.... Der kan kun være tale om et af de to på det tidspunkt eneste eksisterende huse ved borgtomten (se Fig. 3 D) for de to gårde ligger udenfor arealet.

TOPSTYKKE TIL EN KAMINVANGE (Fig. 6).

Møns Museum har i sine samlinger et udhugget sandstensstykke (mus. nr. 6027), hvis proveniens er: formodes at stamme fra

Fig. 6: Hoved til en kaminvange af sandsten (foto: Pennie Ries, Møns Museum).

Kokseby Slot. Givet til museet af F.Bojsens arvinger.

I F.Bojsens Møns Historie III.(s.129) fremgår det, at såvidt oplysninger har kunnet skaffes, skulle den lokale skolelærer have reddet stykket fra den i 1861 nedbrændte Vollerup Præstegård. Det vil sige meget taler for at det er et af “kamin”-stykkerne fra Paludans udgravning.

Stykket er toppen af en kaminvange af sandsten, det vil sige den ene af de to støtter, som på hver side af kaminåbningen har båret overliggeren til en stor åben kamin. På fladen imiterer udhugningen ligesom et læderlåg, mens fronten er prydet med et djævlehoved. Det meste af et tilsvarende hoved på den side, der var vendt ind mod kaminåbningen, er sprængt i stykker. Uden at være ekspert på området vil jeg datere stykket til omkring år 1500.

MØLLESTEN AF GLIMMER-SKIFER (Fig. 7).

I privateje hos afdøde Niels Christiansen, Slotsvej 3, var en lille møllesten af glimmerskifer med granater, som kan dateres til vikingetid/tidlig middelalder. Den er fundet ved byggeriet af parcelhuset syd for Slotsvej (Sydsjællands Museum, museumssag 7035).

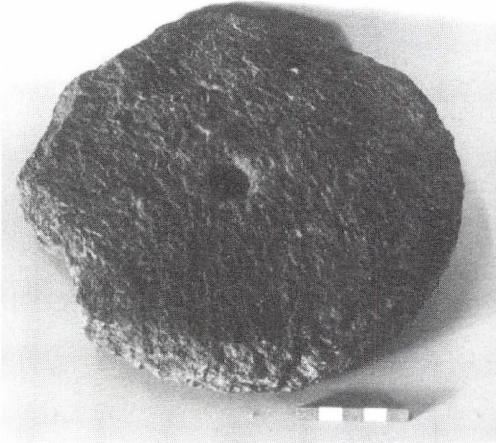

Fig. 7: Møllesten. (foto: Robert Harvest, Sydsjællands Museum).

BYGNINGSRESTER

Der er under jordarbejder i haven til Slotsvej nr. 3 fundet følgende bygningsrester:

Ved havens nordøst-hjørne: Gulv af lagte munkesten i 1,5 - 2 m's dybde under jordoverfladen. Er formentlig et kældergulv.

Vest for dette: en brønd sat af flækkede marksten.

Under den nuværende terrasse ved husets sydside blev der ved gravning fundet en dyngteglsten af den gamle type med "munke og nonner". (venligst meddelt af finderens Niels Christiansen, Slotsvej).

Fra et besøg i 1902 i gården Kokseby matr.nr. 1 fortæller Bojsen om brudstykker af munkesten, og at der i bygningerne var indmurede tilhugne sandsten (Aarbog 1914).

Fund af store sten i to nærmeste baghaver nord for Kokseby matr.nr. 2 beskrives som bygningssten fra slottet.

Øst for Fanefjord Kirkevej skulle der engang være fundet en stor bjælke under grundudgravning til et hus.

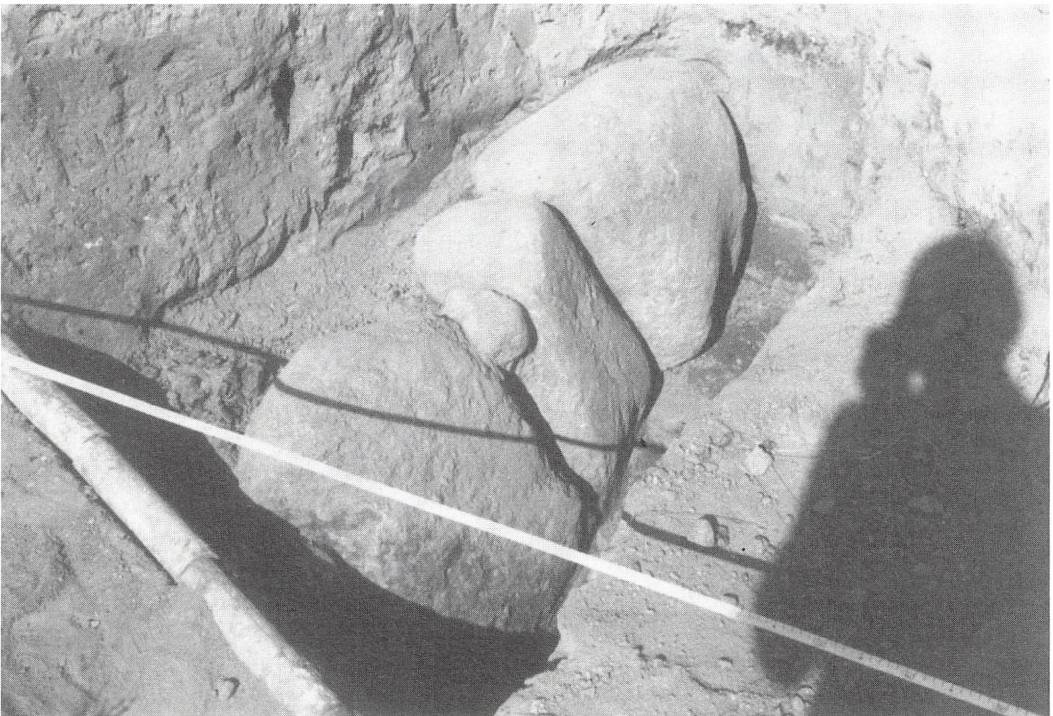

Fig. 8: Kampesten og brandlag i have. (foto: Bjørn S.Rasmussen).

STENRÆKKE OG BRANDLAG (Fig. 8)

Ejeren af den ene hjørnegrund til Slotsvej, Bjørn S. Rasmussen, foretog i 1988 en registrering og opmåling af 3 store kampesten på række, som blev gravet frem i forhaven med ca. 50 cm's jorddækning over de øverste toppe. Anslået vejede den største sten 550 kg. Stensætningens østside målt 4,8 meter fra husets østfacade og stod nogenlunde parallelt med Fanefjord Kirkevej. I længderetning lå stensætningen 0,35 til 1,8 m syd for flugten af husets nordgavl.

Stenene kan udmærket være fra et bygningsfundament.

Et 10 cm tykt kullag var synligt i udgravningen, et lag, som findes i det meste af Bjørn S. Rasmussens forhave, i ca. 70 cm's dybde. Desuden noteredes at et dræn var ført ud til en åbenbart sløjfet grøft langs Fanefjord Kirkevej

Brandlaget må være det samme, som Paludan beskriver to gange (s. 174 og 398-99), dels i forbindelse med indretningen af en ny stue i den gård, som må være den, som er tegnet på det ældste matrikelkort (Fig. 3), og som lå syd for Slotsvej. Og dels ved opbrækning af gulvlag nogle få skridt fra det sted i grusbakken, hvor han opgravede kaminresterne.

KULTURLAG OG STENSAT BRØND

I 1988 undersøgte Sydsjællands Museum ved Jørgen Seit Jespersen et kulturlag og en stensat brønd, som var i vejen for nybyggeri af huset på Slotsvej 5.

Skønsvist blev fundet dateret til nyere tid og var ikke ældre end anden del af 1700-tallet.

Det må være gårdbrønden til den gård, som er aftegnet på målebordsbladet fra 1895 - forøvrigt den gård, som Bojsen besøger i 1902.

GRETE REBERS - FRUEN PÅ SLOTTET ?

Kendt er den middelalderkilde, som Paludan henviser til i forbindelse med Kong Christian den Førstes krav om udlevering af ejendom og løsgods efter at fru Grete Rebers var blevet brændt. Oversat skriver Paludan (s.398):

“Kokseby Slot skal endnu have været til i det femtende århundrede, beboet af en gammel frue, som var overordentlig rig.

Hvis ingen vidste noget om hvorfra rigdom kom, troede man, at nisser bragte den, eller at den rige stod i forbund med djævelen. Den nævnte frue kom under den grusomme mistanke, og blev efter sagnet brændt straks udenfor hendes eget slot”.

Ligesom også Bojsen gør opmærksom på det, skal vi være forsigtige med hekseanklager i middelalderen, for de var meget sjældne i katolsk tid; hekseprocesser tog først rigtigt til efter reformationen. Men i Middelalderen var der andre lovovertrædelser, hvor man kunne risikere at blive dømt til brænding.

På grundlag af en række sammenfald i nogle mønske familie-forhold antyder Bojsen, at sagen måske har noget at gøre med Christian I's fejde og krig mod Axelsønnerne i samme årti, så meget mere som alt arvegods fortabes til kronen i sager vedrørende forræderi mod Kongen og Riget.

Noget taler for at hendes rigtige navn var Grete Reberg. Rebers kan være en skrivefejl, da navnet ellers ikke er kendt; det er derimod “Rebergh”, som bæres af personer indenfor Falsters adel i nøjagtig samme periode (Af Møns Historie III).

Selvom Grete Rebers har været hovedrig, derom er der ingen tvivl, og også har ejet gods i Kokseby, foretrækker jeg alligevel at tage sagnets oplysninger med et gran salt, da det ikke er normalt at en dom eksekveres udenfor folks eget hjem og ejendom. Kokseby Slot har vel fungeret som et administrationscenter i 1400-tallet og følgelig eksekveredes herfra udstedte domme, såsom dommen over den branddømte herrefrue.

Kongens stævning den 26.juni 1462 er bevaret i Rigsarkivet og fortæller om hvordan Anders Gro på Kongens vegne havde rejst tiltale mod Niels Jepsen af Bregninge fordi han på sin Moders vegne, husfrue Grete, havde skjult det gods og arv, som i Nykøbing var tildømt Kongen efter at fru Grete Rebers var blevet brændt: ..... *“Først talte han (Anders Gro) på Pantegods, som fordulgt var og lagde her i Rette 4 Pantebreve, 3 lydende på Gods i Møen i Tostnæs og i Koxeby, og 1 lydende på Gods i Falster; hvilke Pantebreve ikke findes i den Skrift, Hr. Henric Jenss skrev, der Skiftet gik i Bregninge efter Fru Grethæ. Item talte han dem til for 4 Sølvstobe*, 5 Sølvstobe, 8 Sølvfade, Horn beslagne med Sølv forgyldte, for en Sum Nobeler, Gylden, Penge og for 350 lette Gylden af de 600 Gylden, Hr. Niels Laurens Brev paalyder. Da var der saa paa Rette paasagt, at vi “skulde” nyde og beholde forskrevne Pantebreve, Gaarde, og Gods, som fordulgt er, med al Ret, efter som Brevene derom indeholder; item skal Niels Jeps Husfrue Gretæ forskrevne Klenodier, Guld, Sølv og Penge udlægge inden 6 Uger eller afværge det med gode Mænd og lovfaste, efter som Loven indeholder, at de intet har dulgt, der os “høret” at have, af Arven efter Fru Gretæ Rebærss.....”* (W. Christensen, Danmarks Breve.1928 med korrigeret taget fra Bojsen).

* stob = krus

ANDRE SAGN OG FOLKEVISEN OM HR. TRUELSES DØTRE

En i hele Skandinavien meget udbredt sagnopskrift og folkeviser “Hr. Truelses døtre” er blandt utallige andre steder også blevet henlagt til at foregå på Falster og Møn, hvor hr. Truels bor på Kokseby Slot.

Sagnet og folkevisen handler om hr. Truelses tre døtre, der myrdes af tre røvere, som siden viser sig at være deres egne brødre, der engang som børn blev kidnappede af røvere.

Et andet sagn om “Pilgrimsstenen” handler om den ene af de tre brødre, som undgik henrettelse. Han vender tilbage mange år efter som pilgrim. En særlig gravsten af udsøgt marmor skulle have været anbragt på hans gravsted (Bojsen, Aarborg 1914; Aug.F. Schmidt, Aarborg 1930).

Der findes flere versioner om hvor “pilgrimstenen” lå. En af dem siger pilgrimstenen skulle have stået i skellet mellem Vollerup og Kokseby.

Fabriksgrunden øst for borgtomten mangle heller ikke sit sagn: for her ville man bygge en kirke, men hvad der blev bygget om dagen, det rev troldene ned om natten!

Det bør bemærkes, at Bojsens tolkninger om kirkesagnet i Aarborg 1914 er fejlanbragt; han forveksler matriklerne i Kokseby og Vollerup. Det rigtige kirkesagn er knyttet til Vollerup By's matr. nr. 13, som er en del af fabriksgrunden.

Nogle sagnopskrifter blev også brugt til opdragelse og belæring. De blev som en slags overføringsbilleder knyttet til en egns særlige steder for bedre at kunne tale til børnenes og ungdommens agtpågivenhed. Og det er tilfældet med Hr. Truelses døtre!

Her foregår noget af handlingen på Kokseby Slot, for enhver i Fanefjord sogn vidste der engang havde foregået noget særligt.

I folkevisen er Hr. Truelses døtre forfængelige og gider ikke stå op til tiden, hvorfor de møder deres forfærdelige skæbne på vej hjem fra messen i Horbelev....etc. (her skal henvises til Axel Ollriks stadig friske behandling af folkevisen og sagnet er endvidere behandlet af Thiele i Danske Folkesagn).

En betydningsfuld middelalderborg

Kokseby Slot har været en overordentlig betydningsfuld middelalderborg - derom er der ingen tvivl! Som militær fæstning må beliggenheden have sammenhæng med den målrettede befæstning af Østersø-kysterne

og gennemsejlingsfarvandet i tidlig middelalder. Men beliggenheden har også sammenhæng med Fanefjordområdet særlige betydning for sammenknytningen af Valdemarstidens danske lande syd for Østersøen. Og Grønsund var dengang en hovedport til og fra landets indre områder. Ja! endnu før historisk tid var begyndt i Danmark.

Med Saxo i hånden og vor tidligste skolelærdom i erindring har vi, ligesom skolebørn i generationer, jublet over hvordan Sigvald Jarl ved Grønsund narrede og bortførte Sven Tveskæg, og lært om dengang ledingsflåden samledes under Valdemar den Store og krigerbispen Absalon inden togterne mod venderne.

Men stedet måtte sandelig også stå sig som stødpude for angreb fra venderne - og i de følgende århundreder fra Lübeckere og Hansestæder.

Ind imellem var Møn i en periode under lensherrer, som kom fra andre lande. I 1277-1325 blev øen styret af Witslav den Anden fra Rygen og af hans efterfølger, Han var dog ikke mere fremmed end han var gift med en slægtning til det danske kongehus og sad med i Rigets Råd.

I forbindelse med et norsk angreb på Danmark i 1289 fortæller vore egne kilder, at den norske konge, Erik Magnusson, i spidsen for sin flåde var sejlet til Grønsund sammen med Marsk Stig og hans fredløse flok "*og angreb dér Hr. Witslavs borg ved dag og nat*" hvor mange norske faldt.

Det er Bojsen, som opklarede at Witslavs borg lå ved Grønsund (Af Møens Historie II). Han gengiver også en bevaret øjenvidneskildring fra nordmændenes side i et uddrag af Arne Biskops Saga. Arne Thorlaks-son, der var biskop af Skalholt på Island, var med på norskekongens skib, sammen med sin søstersøn Arne Helgesen. Og det er den sidstnævnte, som nedskrev morbroderens saga i begyndelse af 1300-tallet.

I skildringerne af det norske angreb optræder stednavnet "Nyhus" kun i sagaen, men dukker op i de følgende århundreder i beskrivelser knyttet til Grønsund.

Et par beskrivelser tyder på stedfæstelse til eller nær ved Grønsund færgested. Det passer meget godt med at "Nyhus" er det rigtige navn for *Borgsted*, det voldsted, hvis rester ligger umiddelbart vest for færgestedet.

Borgsted ligger ud til vandet og menes at have været en "motte": et enkelt fæstningstårn på en stejl og høj bakke, omgivet af en ringgrav. Borgen har fungeret som "warth" det vil sige som bevogtning, hvis bemanning kun har været vagthold. Deres særlige opgave lige her ved Grønsunds allersmalleste sted var at holde øje med de ud- og indsejlende skibe sammen med mandskabet på et tilsvarende borgsted, Borreknold, der lå ret overfor på Falsterkysten ved indsejlingen til det nu inddæmmede Næsby Nor (Fig.9).

Der har været foretaget en enkelt arkæologisk udgravning forud for de militære befæstningsarbejder i 1917. Fund af mange lerkarskår fra 1200-tallets sidste halvdel bekræfter at Borgsted var funktionsdygtig på det tidspunkt (la Cour 1972), det vil sige den var samtidig med Witslav II.

Når det fortælles om den norske flådes angreb i 1289, at flåden var sejlet til Grønsund, hvorpå nordmændene angriber Witslavs borg, er det et spørgsmål om en fremmed flåde med en Konge i spidsen ville spille altfor mange kræfter på en "warth"? Nordmændene har nok pacificeret Borgsteds mandskab, men den egentlige opgave var at indtage en hovedborg, en borg som Kokseby Slot - Marsk Stig havde jo i forvejen en høne at plukke med Witslav, fordi Witslav havde været med til at dømme ham fredløs for kongemordet i Finderup Lade. Ifølge sagaen opgav den norske flåde efter en uges tid at få fodfæste i Grønsund og nøjedes med at afbrænde Stubbekøbing inden den satte kursen tilbage mod Norge.

Vi kan prøve at forestille os at Fyrst Witslav II af Rygen og hans efterfølger, Witslav III, sad på Kokseby Slot fra 1277 - og vi ved han havde hele Møn og andre store landområder, byer og andre ejendomme i

Danmark. Så kunne slottets placering på bakken med udsynet over farvandene omkring Grønsund ikke være mere velegnet - for herfra, fra den godt beskyttede havn bag Borgsted, gik den direkte vej tilbage til Rygen og andre besiddelser syd for Østersøen, når det blev nødvendigt.

Vi kan selvfølgelig ikke sige det fuld sikkerhed - kun se mulighederne - endnu mangler de afgørende indicier eller beviser for borgens eksistens på et så tidlig tidspunkt. Hvad vi foreløbig har er kun en lille møllesten fra Slotsvej, som blot siger der har været menneskelig aktivitet i tidlig middelalder eller vikingetid.

Fanefjords usædvanligt store kirke blev bygget i samme periode, som da Witslav II var lensherre, nede nær havnen for her har været mange mennesker samlet om et driftigt handels- og rejseliv. Hertil gik en af de vigtigste ruter til og fra Europa, og der har utvivlsomt været forbindelse med talrige havne i Valdemartidens danske landområder på Østersøens sydkyst. Bevarede stednavne som: "Store Salt Kube" og "Lille Salt Kube" kunne vel være bevarede minder om fiskeriets eller handelspladsernes vigtige saltlagre (se Fig. 5) for vi er også i en periode præget af det helt store sildeeventyr i Østersøen.

Rygens herredømme over Møn ophører 1325, men Christoffer den Andens fortvivlede forsøg på at beholde kongemagten er at pantsætte Møn til Henrik af Mecklenborg og Johan af Werle. Hyldningsbrevet til de nye herrer var udstedt 22. juni 1326 fra Grønsund - var det fra Kokseby Slot?

Ikke længe efter foretages der dog et skifte, således at det kun er Henrik af Mecklenborg, som ejer Møn.

Gradvist aftager Grønsunds betydning som gennemsejlingsfarvand. Det bliver ofte forklaret ved en ny skibstype med større lasteevne: den dybtstikkende kogge. Mon ikke det først og fremmest skyldes Danmark ikke har flere besiddelser tilbage på den anden side af Østersøen - og efter 1348

er Møn befriet for fremmede herrer, som havde brug for Fanefjords gunstige beliggenhed til forbindelserne med hjemlandet. Samtidig sker der en omlægning af rigets centre med Københavns opblomstring og Øresunds tiltagende betydning for samfærdslen med det øvrige Europa. Alligevel forbliver Fanefjordområdet stadig vigtig i kontakten med de tyske havne og som forbindelsesled på en af hovedvejene over land og vand mellem Sjælland og de sydlige øer.

At der fortsat må have ligget et slot, det viser sagnet om og sagen mod Grete Rebers i 1462. Vi tager nok ikke meget fejl ved at tro nogle af de bygningsomrids, som ses på fotografierne, er fra dette slot.

Hvis det er rigtigt at hovedet til kaminvagen, der kan ses på Møns Museum, er et af de stykker, som Johan Paludan hentede fra borgtomten, hvad meget taler for, så ved vi at slottet endnu eksisterer i beg. a. 1500-tallet. Og med iagttagelser af tykke brandlag i borgtomten har vi indicier for et par sandsynlige forklaringer på hvad der skete, hvorfor og hvornår Kokseby Slot blev brændt og ødelagt, for det er urolige tider og Møn var særligt udsat for angreb fra Lübeckerne. De og med dem en række andre Hansestæder følte sig truede, da de var ved at tabe deres monopoler på handlen. Eller kan det have været Grevens Fejde i 1534-1536, som var skyld i slottets ødelæggelse?

Hvordan kunne Kokseby Slot forsvinde så totalt at erindringen om det store anlæg næsten glemmes? Det er temmelig besynderligt siden ingen historiske kilder direkte nævner slottet! Eller gør de det alligevel? - er kilderne fejltolkede på grund af forvekslinger med et andet kendt sted? Jeg fik i alt dette en mistanke om der var noget galt med Elmelunde slot - eller Ermelunde Slot, som det hedder på gammelt dansk.

Min mistanke blev styrket ved en faldstersk version af folkevisen om Hr. Truels og hans døtre, gengivet i Henrik Hertigs oversættelse af Resens Danske Atlas. Døtrene er rigtignok til messe i Horbelev Kirke,

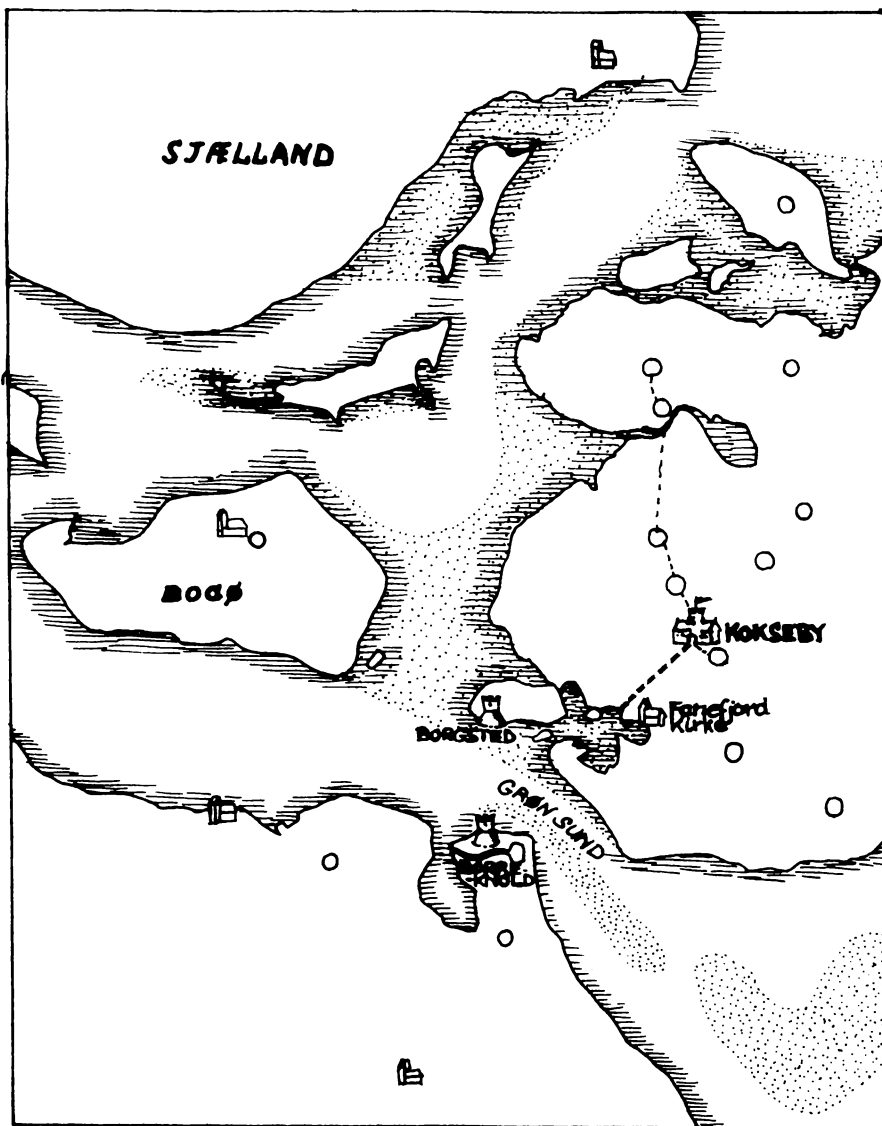

Fig. 9: Kort over Grønsund med omliggende kyster og borgtomt. (del:BBH).

men deres fars slot på Møn hedder *Ermelunde Slot!* Det er jo en uforholdsmæssig lang kirkevej, hvis slottet lå ude i den anden ende af Møn. Lokale stedangivelser plejer som regel at være rigtige nok i gamle sagn, og falstringerne har sikkert været temmelig stedkendte ovre på den anden side af Grønsund. Hertil kommer nogle modsigelser i beskrivelserne om Elmelunde Slot, sådan som de er gengivet af Paludan og Bojsen. Der er forvirring om hvordan Elmelunde Kirke er begyndt, for et sted siges det at

kirken begyndte som et slotskapel til Elmelunde Slot, hvilket modsiges ved kirkens ejendomsforhold, som viser den er en regulær landsbykirke.

Det siges også at slottet skulle have hørt ind under Roskilde bispestol og skulle have været meget gammelt, så gammelt at sagnagtige beretninger siger at Absalon byggede Elmelunde Slot. Men andre kilder siger det modsatte: at slottet blev bygget sent. Det er temmelig mærkeligt at forbinde Absalon med Elmelunde på Østmøn, langt fra en god

havn, når vore krøniker fortæller han ofte var ved Grønsund.

Til den slutning var jeg nået, da Møns Museums tilforordnede arkivar, Hans Ole Petersen, gav mig en helt anden indfaldsvinkel til opklaringen af slottets identitet på grundlag af en undersøgelse af Elmelundegård/Elmelunde Slot udført af en anden af Møns Museums medarbejdere. Selvfølgelig! Løsningen havde hele tiden ligget lige for: i Elmelunde har der rigtignok ligget en større gård, men den var en almindelig herregård og har altid heddet Elmelundegaard. Bevarede bygningsbeskrivelser fortæller at gården var bygget i bindingsværk og var næppe meget ældre end 1400-tallet (Rasmus Nielsen 1994).

Det er nærliggende, med den falsterske version af folkevisen om Ridder Truels "in mente", når vi nu står med et slot, som mangler en historisk identitet, at give det navnet Elmelunde Slot, og undersøge hvorvidt de beskrivelser, som ikke stemmer med hvad man ved om Elmelundegaard, passer til slottet i Kokseby.

Mon ikke slottet i Kokseby bliver sat i et rigtigere perspektiv, hvis det allerede tidligt i middelalderen har tilhørt Roskilde bispestol, for vi ved at siden år 1169, året efter Arkonas fald, lå Rygen kirkeligt ind under Roskilde stift - og Kokseby ligger på halvvejen mellem Roskilde og Rygen!

At Elmelunde Slot - jeg er blevet sikker på det er dets rigtige navn! - var bygget i solide stenmaterialer, og ikke i bindingsværk, understreger stedets betydningsfulde position ikke bare politisk, men også som udgangspunkt for varetagelsen af de kirkelige interesser syd for Østersøen. Det vil sige at antagelsen af at slottet allerede var til under Witzlaw II af Rygen i slutningen af 1200-tallet slet ikke er så usandsynligt endda, fordi han som lensherre og øverste fyrste må have stået med det verdenslige ansvar for kristendommen på Rygen.

Til gengæld foretrækker jeg at være forsigtig med at bruge beretningerne om Absalons tilknytning til slottet et enkelt århundrede før, indtil der er andre og bedre indikatorer, som bekræfter om det er rigtigt.

Alt dette har pludseligt ændret mit syn på værdien af et lille skoleskrift for Frederiksborg lærde Skole. Jeg begynder at tro på nogen af de oplysninger, som Paul Bendtzen skrev i 1820 om Møns middelalder.

Han fortæller at Elmelunde Slot fra 1400-tallet af blev hovedsæde for lensmændene på Møn. Det passer godt med at Grethe Rebers har siddet fængslet på slottet, hvorfra hendes dom til brænding blev eksekveret. Og så er det han også siger, at slottet eksisterede indtil Christian III's tid, da det blev ødelagt under Grevens Fejde! Det lyder af mere end det bare kan være løse formodninger, og at vi her har fået fat i nogle reelle oplysninger om den virkelige årsag til og tidspunkt for slottets ødelæggelse.

Også fordi der ikke kan være tale om nogen kildesammenblanding med Elmelundegaard på Østmøn, da denne fortsat eksisterer til langt ind i 1600-tallet.

Vi får i tilgift to andre oplysninger om bygningerne: at kirken lå tæt opad slottet og at den havde en usædvanlig højde.

Der er ingen tvivl om der forestår en større oprydning i det bevarede kildemateriale omkring Elmelunde Slot, men et er sikkert: sandheden om slottet i Kokseby - dets begyndelse, byggeperioder og ophør - vil først rigtigt kunne afsløres ved en erfaren arkæologisk udgravning - imens, selvom vi skal være forsigtige med altfor letkøbte tolkninger, er det meget vanskeligt at lade være med at gruble over hvilke roller mon ikke slottet har haft i nogle af Danmarkshistoriens afgørende faser.

BENYTTET LITTERATUR:

- Paul Bendtsen: Om Møen i Middelalderen. Et Indbydelsesskrift til den offentlige Examen i Frederiksborg lærde Skole i September 1820. Kjøbenhavn 1820.
- Fr. Bojsen: Af Møns Historie. Bd. I 1905, Bd. II 1906, Bd. III 1917.
- Fr. Bojsen: Mønske Kirker. Aarvog f. Hist. Samf. f. Præstø Amt. 1914. s. 33-83.
- W. Christensen: Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen. 2 rk. bd. I. 1451-1466. 1928.
- Vilhelm la Cour: Danske Borganlæg I-II. 1972.
- H.N. Garner: De venders. Wormianum 1972.
- Viggo Hansen: Bebyggelsens Historie. Danmarks Natur. Bd. 9. Det Bebyggede Land. 1970. s. 9-138.
- Fritze Lindahl: To middelalderlige seglstamper fra Stege. Natio-nalmuseets Arbejdsmark 1969. s. 107.
- Møllebygninger i Danmark. Redegørelse og Status 1993. Jørn Andreassen og Torben Olesen/eds. Udgivet af Skov- og Naturstyrelsen.
- Rasmus Nielsen: Noter vedr. Elmelundegaard/Elmelunde Slot. Udarbejdet i anledning af foredrag i Lokalhistorisk Forening d. 5. okt. 1994 (Møns Museum).
- Axel Olrik: Danmarks gamle Folkeviser VI. Efter Forarbejder af Svend Grundtvig. 1895-98. Fotografisk genoptryk 1967.
- Rikke Agnete Olsen: Borgen bygges. Skalk. 1980 nr. 2.
- Rikke Agnete Olsen: Borge i Danmark. 1986.
- Johan Paludan: Forsøg til en antiqvarisk, historisk, statistisk og geografisk Beskrivelse over Møen. Bd. 1-2. 1822-24.
- Politikens Danmarkshistorie Bind 3 v/ Hal Koch (1976).
Bind 4 v/ Erik Kjersgaard (1977).
Bind 5 v/ Erik Kjersgaard og Johan Hvidtfeldt (1977).
- Peder Hansen Resen: Atlas Danicus V. 1688. Udgivet af Henrik Hertig. 1987.
- B.C. Sandvig: Omstændelig og tilforladelig Beskrivelse over Øen Møen, dens Kjøbstæder, Landsbyer, Kirker og deres Indskrifter, Oldsager og Lehnsmænd. Kjøbenhavn 1776.
- Aug. F. Schmidt: Sagn og Tro om Sten i Præstø Amt. Aarvog f. Hist. Samfund f. Præstø Amt. 1930. s. 70-84.
- Just Mathias Thiele: Danmarks Folkesagn I. Gendigtet ved Per Skar. 1968.
- J.P. Trap: Danmark. Præstø Amt. Bd. IV, 1 (5. udg.) 1955.

Birgitte Bille Henriksen.

Kom som ung laboratoriemedhjælper til Nationalmuseets Naturvidenskabelige Afdeling og har derfra et fagligt syn, stærkt påvirket af geologen J. Troels-Smith.

Søgte sin uddannelse som forhistorisk arkæolog hos professor C.J. Becker ved Københavns Universitet og fik af denne en både dybtgående og bredt anlagt uddannelse i nordeuropæisk forhistorie, som resulterede i magisterkonferens i 1970.

Deltog som student i De danske Bahrain-ekspeditioner. Blev kandidatstipendiat ved instituttet i København og udviklede sit eksamensspeciale over de internationalt betydningsfulde bopladsfund fra den del af jægerstenalderen, som kaldes Maglemosekulturen. Det resulterede i to publikationer over Sværdborg- og Lundby-bopladserne.

Modtog i 1977 en portion af Aage Rothenborgs legat for Det Kgl. Nordiske Oldskriftselskab.

Leder af Sydsjællands Museum indtil 1992. Modtog for 1996 bevilling fra Carlsbergfondet til en bebyggelseshistorisk undersøgelse af Vestmøn. Er medlem af bestyrelsen for Historisk Samfund for Præstø Amt.

Museernes professionelle - og amatørerne

I relation til meget museumsarbejde er
begreberne amatør og professionel flydende.

Af Palle Birk Hansen.

Forholdet mellem professionelle og amatører er et altid aktuelt emne, når talen falder på museer, arkiver og andre kulturelle institutioner.

Til et moderne museum er der knyttet forskellige grupper af professionelle og amatører.

Medarbejderne, som får deres løn for at arbejde med det, de er uddannet til at varetage, er naturligvis professionelle.

Professionelle må man også betegne medlemmerne af museernes ulønnede bestyrelser, hvadenten de er folkevalgte politikere eller foreningsvalgte bestyrelsesmedlemmer med forskellige specialer. Interessen for museumsarbejdet er naturligvis en grundforudsætning for deres arbejde i bestyrelsen, men medlemmernes politiske

holdning og faglige uddannelse spiller en stor rolle i deres deltagelse i bestyrelsesarbejdet.

Amatøren, som deltager aktivt i museets arbejde, drives af interessen og får pr. definition ikke løn for sit arbejde. De fleste amatører er imidlertid professionelle i deres almindelige arbejdstid, og deres faglige baggrund vil ofte være til nytte og gavn for institutionen.

Endelig er der den besøgende, som på baggrund af sin egen profession møder museet og dets udstillinger. I en del af udstillingen kan han måske bruge museets informationer som led i sin profession, i andre dele af udstillingen modtager han indtryk uden at have deciderede forudsætninger.

Situation fra Næstved Museums udgravning i Lillelunds Have i Næstved i 1994. Fire medlemmer af Museumslaugets arkæologigruppe gennemgår en blok med uforstyrrede kulturlag for at skaffe materiale, der kan datere lagfølgen i udgravningsfeltet.

Amatør og professionel er således flydende begreber i relation til meget museumsarbejde.

Definitioner

Den *professionelle* er en person, som har et officielt angivet erhverv (af latinsk *profiteri* = erklære offentligt).

Amatøren er derimod en person, som gør noget af kærlighed, specielt en, der elsker kunst og videnskab (af latinsk *amare* = at elske).

I modsætning til ordet dilettant (af latinsk *dilettare* = at nyde), som ofte anvendes nedladende, så bruger man som regel ordet amatør i en positiv mening. Amatøren dyrker sin hobby (af engelsk *hobby* = kæphest) på et højt plan. (Det skal dog indrømmes, at man af og til kan høre ordet „amatør!“ anvendt stærkt nedladende, specielt når nogen har gjort noget mindre vellykket.)

Et museum er oprindeligt et kulturhus, et sted hvor muserne mødes. Museum kommer af græsk *museion* = tempel for muserne, sted, hvor der dyrkes videnskab.

Arkiv refererer til græsk *archeion* = regeringsbygning. Et arkiv er således oprindeligt et rum eller en bygning, hvor man opbevarer regeringsdokumenter.

Fra privatsamling til museum

Vore museer og arkiver er i vid udstrækning etableret af amatører, mennesker, som dyrkede en interesse som hobby ved siden af deres profession. Amatørens professionelle erhverv skulle naturligvis gerne give så højt afkast, at der var midler til indkøb af samleobjekterne. Ligeledes skulle professionen give så meget fritid, at der var tid til at dyrke interessen lidenskabeligt. Læger, tandlæger og købmænd er gode eksempler på professionelle erhvervsdrivende, der som følge af dybe interesser og gode indtægter i sidste århundrede skabte vigtige samlinger, som siden har udviklet sig til statsanerkendte museer.

Vi har i Danmark gammel tradition for, at staten kan gå ind i forpligtelserne omkring store privatsamlinger, når de har nået et niveau, hvor de hæver sig over det private og er blevet til samlinger af almen interesse.

Det kan være bredt anlagte samlinger, som belyser en egns historiske udvikling.

Eller specialiserede samlinger, der belyser et udvalgt emne.

En forståelig betingelse fra samfundets side for at bevilge driftsmidler til sådanne samlinger er, at de løsrives fra private og kommercielle interesser, og at der knyttes professionel arbejdskraft til dem.

Når der er knyttet professionel arbejdskraft og driftsmidler til en samling, kan den udvikle sig til et museum, og når staten bidrager med driftsmidler har vi et statsanerkendt museum. Et statsanerkendt museum er bl.a. en forskningsinstitution.

Det klassiske danske statsanerkendte museum indsamler, undersøger, bevarer, konserverer, registrerer, forsker og formidler indenfor et defineret arbejdsområde

Desværre er museumsbetegnelsen ikke beskyttet. Museum bruges derfor i flæng om private samlinger og statsanerkendte institutioner. Derfor søger mange professionelle museer at beskytte sig ved at bruge betegnelsen Statsanerkendt Museum. En af de helt store forskelle for en glad giver ligger i, at privatsamlingen må sælge sine genstande, medens museet principielt ikke udskiller genstande fra sine samlinger. Enkefru Mortensen bør derfor sikre sig mod senere skuffelser ved at undersøge, hvad det er for en type samling, hun påtænker at forære sit arvesølv.

Et eksempel

Næstved Museum er et eksempel på den udvikling, et museum har gennemløbet fra sin amatørskabte start til fuldt professionaliseret drift.

Museet blev etableret i 1917 som resultat

Næstved Museums årlige markedsdage i Museumshaven ved Helligåndshuset gennemføres i kraft af et tæt samarbejde mellem museets lønnede personale og Museumslaugets frivillige medlemmer. De arbejdende stande drives af professionelle håndværkere og amatørgrupper med diverse specialer. På dette billede fra 1995 interviewer pressen medlemmer af en gruppe med speciale i vikingetidens tekstiler.

af en kreds af interesserede borgeres indsats i Næstved Museums-, Turist- og Forskønnelsesforening. Institutionen kom således i dette tilfælde før samlingen.

Efter stiftelsen købte og modtog man flere privatsamlinger og skabte derved et genstandsmæssigt grundlag for museet. Endelig skaffede man lokaler og åbnede i 1918 en fast udstilling. Museet opnåede statsanerkendelse i 1930.

Fra 1917 til 1949 var museets leder folkeskolelærer, som ulønnet drev museet ved siden af sit lønnede arbejde som historielærer.

Fra 1949 til 1978 var museets stadig ulønnede leder gymnasielektor. Fra slutningen af 1960'erne blev denne imidlertid udnævnt til *museumslektor*, således at han via sin løn skulle afholde et bestemt antal undervisningstimer i historie for gymnasietets elever i museets udstillinger. Overgan-

gen til den fuldt professionelle leder foregik altså her via formidlingen.

Museets tredje leder, som er universitetsuddannet arkæolog, har siden ansættelsen i 1978 været lønnet og er dermed fuldt professionel indenfor museumsvesenet.

Den videre udvikling går nu i retning af at udvide antallet af museumsinspektører med de faglige uddannelser, som museets samlinger og de antikvariske og formidlingsmæssige forpligtelser tilsiger.

Museets anden museumsinspektør blev ansat i 1993 med primært forhistorisk arkæologi som arbejdsområde. I museets langtidspan er der peget på behovet for en etnolog til at varetage nyere tids opgaver, eventuelt sammen med en arkivar, og en kunsthistoriker, som kan opdyrke kunsthåndværket.

Antikviteten eller museumsgenstand

Der er ligheder og forskelle mellem private samlinger af udsøgte antikviteter og museumssamlinger af materielle kilder. De fleste professionelle museer er startet på grundlag af private samlinger, og på overfladen kan man sjældent se, om fx et møbel er en antikvitet eller en museumsgenstand - bortset fra at antikviteten ofte er pænere end museumsgenstanden!

Privatsamlingens antikvitet har værdi i sig selv som en smuk eller interessant genstand, gerne med en dokumenteret ejerhistorie. Den har også en investerings- og handelsværdi. Den private samler eller amatør søger hjælp hos den professionelle restaurator (restaurare = genskabe), hvis opgave er at komplettere genstanden, så den fremtræder som en helhed.

Museumsgenstanden er en kilde til mere end sig selv, nemlig til håndværkeren, der har fremstillet genstanden, til samfundet, der fostrede håndværkeren, til den teknologi, der ligger bag tingen eller til noget helt andet. Museumsgenstanden på et statsligt eller statsanerkendt museum har ingen handelsværdi, da den ifølge loven ikke kan handles. Kun gennem en kriminel handling kan den komme i omløb og få en handelsværdi.

For at gøre en antikvitet til museumsgenstand vil man af og til skulle fjerne eller i det mindste kortlægge nyere dele, som er tilsat under restaurering. Kun de originale dele er kilder til genstandens ophav. Museet vil overlade genstanden til en konservator (conservare = bevare), hvis primære opgave er at afdække og bevare den originale genstand.

Amatøren ved ofte mere end den professionelle

Den professionelle kan ofte få kam til sit hår i mødet med amatøren, som vier al sin fritid til studiet af udvalgte specialiteter.

Professionelle museumsfolk har sjældent tid til at fordybe sig i alle sider af deres museers samlinger på det specialiserede niveau, som amatører kan indenfor deres selvvalgte interessefelter. Her må den specialiserede amatør finde sig i at skulle afsøge større dele af museumsverdenen for at finde professionelle specialister, der matcher hendes egen viden.

Omvendt ligger den professionelle museumsinspektørs styrke i først og fremmest en metodisk grundviden og et bredt kendskab til de store sammenhænge i forskellige kulturer samt ikke mindst en faglig og metodisk skepsis, som altid bør få hende til at agere Djævelens Advokat i mødet med genstande og overleveret viden. Mundtlig tradition er ikke altid til at stole på.

Arkæologi - fra skattejagt til samfundsstudier

Det arkæologiske undersøgelsesarbejde begyndte som resultat af privates fritidsindsats, og ofte var denne indsats møntet på at fremskaffe oldsager til privatsamlingen eller museet (den type skattejægeraktivitet, som Mickey Mouse udøver i skarp konkurrence med skumle skurke - her er det profithensynet, som skiller skurke fra helte).

Efterhånden begyndte udgraverne at interessere sig mere for de konstruktioner, som de udgravede, medens genstandene blev et hjælpemiddel til at datere og funktionsbestemme konstruktionerne. Endelig vendte opmærksomheden sig mod det samfund, som havde afsat konstruktionerne.

Faguddannede arkæologer graver

De jordfaste fortidsminder er vort fælles underjordiske vidensarkiv.

Der er i dag sat grænser for, hvem der må udgrave og dermed destruere fortidsminder. Arkæologisk udgravningsvirksomhed i Danmark er i dag betinget af, at en faguddannet, museumsansat arkæolog leder på-

gældende udgravning på rigsantikvarens vegne. Det udgravede materiale og den tilhørende viden indgår i pågældende museum som en del af vor fælles hukommelse. Museets opgave består bl.a. i at gøre denne viden tilgængelig for den befolkning, der betaler for arbejdet.

Man kan være enig eller uenig i disse krav, men al den stund de offentlige myndigheder finansierer virksomheden med vore fælles skattepenge, er det ikke uforståeligt, at man forlanger den bedst mulige kvalitet af arbejdet, og her er en relevant faglig uddannelse et enkelt, indlysende og målbart kriterium.

Ser vi til sammenligning fx på lægegeringen i vort samfund, så er den forbeholdt mennesker, som har gennemgået en lang uddannelse indenfor dette felt. Amatøren kan interessere sig brændende for emnet, men vil han udøve professionen, må han tage uddannelsen. Det tjener os alle bedst, og alle kan forstå de begrænsninger, vi sætter for adgangen til at arbejde på vore operationsstuer.

Nye museer

Medens vore statslige og statsanerkendte museer i dag ledes af professionelle, så drives andre museer stadig af amatører, og der etableres hele tiden nye museer i denne kategori. Ingen kan eller bør forhindre dette, eftersom det må være frit at anvende sin tid og midler til egne interesser.

Man kan til gengæld forlange af offentlige myndigheder, at de tænker sig særdeles godt om, før de begynder at yde offentlige midler til sådanne museer uden om nettet af statsanerkendte museer, specielt så længe disse mangler ressourcer til selv de mest nødvendige opgaver.

Løsningen på sådanne overvejelser er naturligvis planlægning og politisk vilje til at drive professionelle institutioner forsvarligt samt evnen til at kanalisere nye folkelige initiativer ind i de professionelle institutioner.

Amatører i professionel sammenhæng

Er der så plads til amatørerne i det professionelle museumsvesen? Naturligvis - under enkle og fornuftige arbejdsbetingelser.

Det er politikernes ansvar at skabe gode rammer for de professionelle institutioner.

Det er bestyrelsernes og de professionelle medarbejders opgave at drive institutionerne efter hensigten og inden for rammerne af museumsloven.

Det er godt, når institutionerne drives så solidt og rummeligt, at der er plads til at inddrage amatørerne i det daglige arbejde på præmisser, som begge parter kan leve med.

Overfor politikere bør det skæres ud i pap, at der ikke spares driftsmidler ved at lade amatører deltage i museernes arbejde. Det er dyrt at samarbejde med amatører på museernes præmisser, så det er ikke på grund af besparelseshensyn, men på grund af det frugtbare samarbejde, at det er interessant at inddrage amatørerne i museernes arbejde.

Hvis en amatør bliver så god, at hun begynder at arbejde selvstændigt med museets arbejdsopgaver, bør hun naturligvis have løn for sit arbejde og er dermed ikke længere amatør.

Mange museer har efterhånden formaliseret samarbejdet med amatørerne, enten ved at der er oprettet *museumslaug* med definerede roller eller ved at der stiftes *støtteforeninger* eller nye *interesseforeninger*, som indgår i aftalte samarbejdsprojekter med pågældende museum.

For de fleste museer vil det være en nødvendig betingelse, at amatørerne organiserer sig og møder museets medarbejdere på aftalte tider. Museets medarbejdere har i forvejen deres fulde, daglige arbejdspress på institutionen, og kontakten med amatørerne må betragtes som en del af arbejdet. Da

amatørerne, som hver har deres professionelle arbejdstid, kun har tid til kontakt udenfor almindelig arbejdstid, tvinger det også de professionelle til at bruge tid, som ellers ville være fritid, på dette vigtige arbejde. Med andre ord: tiden, som den professionelle bruger i kontakt med amatører, er arbejdstid, som skal honoreres eller afspadseres.

Et godt samarbejde med amatører i fx museumsbrug er et væsentligt tilskud til

museets daglige arbejde. Dette samarbejde kan skabe tætte kontakter, nyttige i mange sammenhænge. Samarbejdet kan føre til løsning af opgaver, som ellers ikke ville blive udført. Samarbejdet kan styrke den brede forståelse for museets arbejde, vilkår og ansvar.

Amatører, som opbygger samlinger af fx oldsager fra dansk forhistorie, bør naturligvis gøre det i forståelse og samarbejde med vore museer, således som Sammenslutnin-

Et udvalg af genstande, fundet med metaldetektor i foråret 1996 ved Vester Egesborg af en gruppe amatørarkæologer i samarbejde med Næstved Museum og Nationalmuseet. Genstandene stammer fra en handelsplads ved Dybsø Fjord, som har fungeret i yngre germansk jernalder og vikingetid (ca. 600 - 1000 e.Kr.). Udvalget omfatter lokale bronzesmykker, hvoraf flere er forgylt, en sassanidisk (persisk) og en kufisk (arabisk) sølvmønt og en emaljeret smykkeplade af bronze med kors-mønster. Fundet er et godt eksempel på den faglige rækkevidde, museerne kan opnå ved hjælp af amatørarkæologers indsats. Samtidig opnår amatørarkæologerne en glæde ved, at resultatet af søndagens indsats indgår i en videnskabelig helhed til glæde for hele samfundet.

gen af danske Amatørarkæologer (SDA) så fint agiterer for i disse år. I Projekt Guldhorn, som går ud på at lade amatører registrere fortidsminder i kulturlandskabet i samarbejde med lokalmuseerne, understreger man oven i købet, at kendskabet til fortidsminder og deres udsagn om samfundshistorien er mere interessant end den rene indsamling af oldsager.

Der er i de senere årtier vokset fortrinlige samarbejdsrelationer frem mellem museer og fx sportsdykkere og metaldetektorbrugere, og resultaterne er bemærkelsesværdige.

At indlemme amatørens samling i det professionelle museum kan være en hård proces for alle involverede. Det er sjældent morsomt at skulle overlade resultatet af sit livs interesse til andre mennesker. Omvendt kan det kræve næsten overjordisk finfølelse at skulle overtage en samling fra en amatør uden at komme til at såre denne, når der skal anlægges faglige synspunkter på samlingen. Ikke alt kan bevares, men kassation koster blod, sved og tårer.

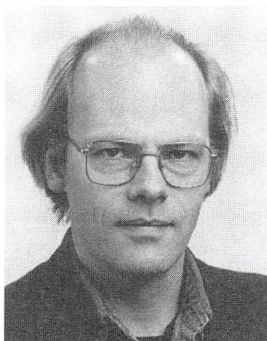
Den seriøse samler

Som professionel museumsansat må man holde på, at den faglige viden, som akkumuleres i en privatsamling af arkæologisk materiale, bør indgå i samfundets fælles vidensbank.

Det er ulykkeligt spild, hvis en god samling spredes eller kasseres ved samlerens død.

Seriøse samlere vil derfor i tide overveje deres samlings fortsatte skæbne. Også de, der behandler et dødsbo med en arkæologisk samling, har et moralsk ansvar for at søge denne samling sikret og bevaret.

Amatører og professionelle er mennesker med svagheder og styrker. Nogle amatører er gode, nogle professionelle er dårlige til deres arbejde. Kvalitet er et nøgleord for alle. Amatører såvel som professionelle bør naturligvis vurderes på kvaliteten af det, de gør, ikke på om de er amatører eller professionelle.

Palle Birk Hansen

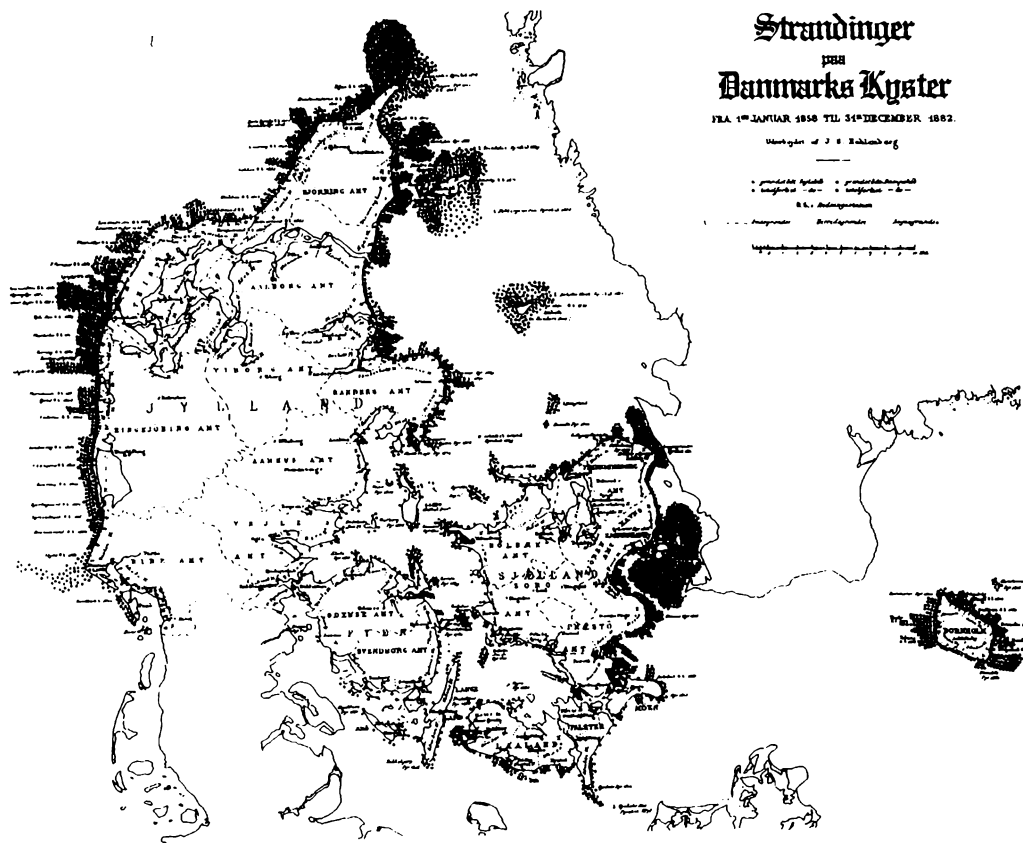
Museumsleder, cand.mag.

Født 1949. Klassisksproglig student fra Roskilde Katedralskole 1968. Uddannet ved Århus Universitet 1968-1978 med bifag i forhistorisk arkæologi og hovedfag i middelalderarkæologi. Leder af Næstved Museum siden 1978.

Forlis og skibbrud ved Stevns Klint

Både sagn og overtro om strandingerne.
Omkring Stevns-halvøen har 4-5 bjergelav været i aktivitet
for at bjerge nødstedte og deres gods.

Af Henning Poulsen.

Strandinger ved Danmarks Kyster 1858 til 1882.

Stevns Klint har siden søfartens tidligste perioder været et farligt sted for skibe at passere.

På kort over strandinger er det sydlige Øresundsfarvand lige så tæt markeret som Jyllands vestkyst, som de fleste – måske takket være Skagensmalerne og Drachmanns noveller – vel ellers forestiller sig som Danmarks farligste kyst. Utallige mennesker har mistet livet ved Stevns, og skibe i hundredvis er slået til vrage mod klintens skarpe flint og bundens hårde kalkstensflager.

Sagn om strandinger.

Der findes flere sagn, der omhandler skibbrud ved Stevns Klint. Et af de kendteste vedrører nok Højerup Kirke, der ret enestå-

ende for en dansk kirke er blevet placeret så tæt ved klineranden og ikke som normalt midt i landsbyen.

At det var en skipper, der en gang i havsnød og største dødsangst lovede Vorherre at bygge en kirke, hvis han kom frelst i land, lyder som en plausibel forklaring på kirkens beliggenhed.

Kirken blev jo også indviet både til Johannes Døberen og Sankt Clement, af hvem der stadig i den nordre vinduesniche findes en lille udskåret træfigur, der tidligere har båret et anker i sin højre hånd. Clement var pave i Rom fra år 92 til 101 og blev af kejser Trajan forvist til Krim, hvor han led martyrdøden ved at blive kastet i havet med et anker bundet om halsen. Han var i den tidlige middelalder de søfarendes helgen, en værdighed, som han omkring år 1200 måtte afgive til Sct Nicolaus.

Der er ingen tvivl om, at kirken både er bygget som sømærke for at advare søfolk, og for at omvende disse, når faren var op over.

De hyppige strandinger indvirkede også på befolkningens forestillinger og tankesæt. Det var almindeligt, at man troede, der gik et varsel forud for hver stranding. For eks. havde en mand drømt om larm på sin gårdsplads og aflæsning af tømmer og varer, mange mennesker i stuen, rislende vand og tunge ting, der blev kastet på gulvet og et tungt væsen, der senere fløj ud ad vinduet, lå og tyngede ham oven på sengen. Nogle dage senere var drømmen blevet til virkelighed. Det rislende vand og bulderet på gulvet var, da de reddede søfolk hældte vand ud af søstøvlerne og smed dem fra sig, og det tunge væsen var søfolkene, der på grund af pladsmangel kom til at ligge i gårdmandens egen seng.

Strandinger i ældre tider

Først når man med egne øjne har set, hvad der er blevet tilbage af et nutidigt skib, der er strandet under klinten en nat i en østestorm, så forstår man, at der kun kan være bevaret få vragester fra oldtidens og middelalderens mere skrøbelige fartøjer.

Trædelene har af stevnsboerne altid kunnet bruges enten som bygningstømmer eller som brænde, og metalrester har haft reel pengeværdi. Da der heller ikke findes mange skriftlige overleveringer, forstår man, at det er uendeligt få vidnesbyrd, som findes om disse fjerne tiders skibskatastrofer.

Rester fra en skippers pengebøsse dukker dog undertiden op og kan oven i købet fortælle omtrent, hvornår uheldet skete.

Under kugleflintgravning omkring århundredskiftet i de enorme stormflodsstendynger ved Fællesskov Rev ved Højstrup, hvor de opravede sten på et gummi-bånd passerede forbi nogle arbejdere, der frasorterede kugleflinten, fandt mændene i en periode som en slags sidegevinster 11 middelalderlige guldmønter. Det viste sig at

være rhinske guldgylden, der var hård valuta i det 14. og 15. århundrede.

Da den yngste mønt er fra 1437, må man gå ud fra, at et formentlig tysk skib er strandet og knust på revet kort efter dette årstal. Mønterne findes nu på Nationalmuseet.

På lignende måde har man kunnet tidsfæste et andet forlis ved Stevns.

Et par amatørsvømmedykkere fandt i 1976 lidt øst for Lund Havn en kvadratisk kobberplade på ca. 20 x 20 cm. Selv om den var temmelig tung at svømme med, bragte de den dog i land, hvor det blev konstateret, at det drejede sig om en svensk plademønt med indslåede værdibetegnelser i hjørnerne. En øjeblikkelig efterundersøgelse på fundstedet af Vikingeskibsmuseets folk gav intet resultat, men en halv snes år senere var igen en flok amatørsvømmedykkere på stedet, og denne gang medførte brugen af en undervandsmetaldetektor, at de i sandet kunne afdække 40 større, men mere almindelige, runde, svenske kobbermønter, samt endnu et par plademønter. Alle var de fra sidste halvdel af 16-hundredtallet. Også her kan fundet kun forklares ud fra et forlis - formentlig af et svensk skib.

Disse to sidstnævnte strandinger er ikke omtalt i skriftlige kilder, og sådan er det med langt de fleste havarier helt op til nyere tid, da oplysningerne fra forskelligt hold bliver flere og flere.

Historiske beretninger.

Som kilder til oplysninger om strandinger har man i nyere tid i stigende grad haft søretsprotokoller, aviserne og de rent historiske monografier, der kan være nedfældet på grundlag af erindringer, om den pågældende begivenhed. Endelig har vi i bevarede bjergelaugsprotokoller nogle, dog ofte kun meget kortfattede oplysninger om begivenhederne.

Det er langt fra, at der findes meddelelser om alle strandinger, og heldigvis fik de

Luftfoto af Stevns Klint med både den gamle og den nye Højerup kirke og Stevns Fyr baggrunden.

færreste heller ikke katastrofale følger med tab af menneskeliv og skib.

Jeg skal i det følgende beskæftige mig med nogle af de dokumenterede og måske mere dramatiske tilfælde, hvor nogle af de implicerede og tilskuernes følelser somme tider kommer til udtryk. Ofte har ældre øjenvidner så som søfolk, fiskere eller kystboere fortalt de mest spændende detaljer.

LINIESKIBET „DRAKEN“.

Under Slaget ved Stevns Klint - i almindelighed kaldet Slaget i Køge Bugt - den 1. juli 1677 skete der en alvorlig grundstødning, der fik så stor positiv indflydelse på Niels Juels sejr over svenskerne, at den ikke alene sikrede danskernes sejr, men måske ligefrem var med til at ændre Danmarks politiske stilling i tiden derefter.

Under gensidig beskydning, hvor den danske og den svenske flåde lå som et par perlekæder ved siden af hinanden, var skibene kommet så tæt på den stevnske kyst, at det største svenske lineskib, „Draken“, løb på grund på Kalkgrunden ved Mandehoved

og sad urokkelig fast her. Den øvrige del af den svenske flåde kæmpede videre og forlod stedet, og „Draken“ overgav sig hurtigt til den danske flåde. Da der af Niels Juel kun blev afsat 5 mand til bevogtning af skib og fanger, måtte lederen af vagten tilkalde assistance af kystvagter og landmilitær for at bringe ro blandt fangerne, der havde fundet brændevinstønderne. 70 af fangerne blev ført i land og efter sigende anbragt i arresten i Store Heddinge, der dog næppe i det gamle rådhus har kunnet rumme flere end en halv snes personer.

Selvfølgelig var det en kæmpebegivenhed, når et så stort, fjendtligt skib strandede ved Stevns, og da det rygtedes, og bønderne af erfaring vidste, at der var chance for krigsbytte, så strømmede folk til fra hele Stevns og omegn. Bønderkarlene helt oppe fra Bjæverskovvegnen skulle have været særlig aggressive for at få del i byttet, så der udviklede sig ikke alene voldsomme diskussioner, men også håndgribeligheder og senere retssager. Havde det været i fredstider, var det nok ikke gået så vildt til med

fordeling af strandingsgodset, der i dette tilfælde blev betragtet som krigsbytte.

„Draken“ blev imidlertid tømt for fanger og værdier, og senere lykkedes det at få skibet bragt flot, så det kunne indgå i den danske flåde.

„THESEUS“ STRANDET NYTÅRSNAT 1803.

I en bog fra 1806 af S. Solin „Patriotiske Handlinger af Danske og Norske. En Eksempelbog for Ungdommen“, findes en artikel om Lund-bøndernes Bedrifter.

Her gengives teksten i lidt forkortet udgave:

„I en rasende, uophørlig Storm strandede Nytårsnat det stettinske Skib, „Theseus“, på Fællesskov Rev ud for Højstrupgårds Marker. Ved Daggry øjnede man det forulykkede Skib og tilkendegav for Mændene i Landsbyen Lund, hvordan det var fat. Da man ikke kunne sejle fra Fiskerlejet ud til Skibet, hentede man på en Vogn en Jolle. Med den forsøgte fem Mænd, Peter Jensen, Jens Pedersen, Niels Jensen, Christopher Olsen og Ungkarl Lars Jeppesen, forgæves at komme ud til Havaristen, der lå med Agterstævnen udad. Ved Middagstid kom en af Mandskabet drivende i land i en lille Skibsjolle. Manden blev reddet i Land og blev i næsten halv død Tilstand bragt til Højstrup, hvor Madam Ovesen gav ham den bedste Pleje.

Ved Middagstid forårsagede Stormastens Fald, at Skibet lagde sig på tværs. Situationen blev nu endnu mere truende for Mandskabet end før, men samtidig var der blevet Chance for, at en Redningsbåd kunne komme derud i Læ af Vraget. De fem Mænd fra Lund gjorde nu igen Forsøget med at ro derud, men midtvejs mødte de en drivende Mand, der havde bundet en tom Fustage ved sig. Med megen Møje fik de den aldeles udmattede, Skibbrudne om Bord og vendte så tilbage til Stranden med ham, der også fik den menneskekærligste Modtagelse hos Madam Ovesen.

Da Båden var tømt for Vand, arbejdede de tapre Mænd fra Lund sig atter ud mod

Vraget, som de nåede kort efter Solnedgang. Alle de syv, der var tilbage på Skibet, Kaptajnen, en Passager, tre Matroser og en Skibsdreng, alle afmægtige af Kulde og Angst, blev taget om Bord i Jollen og kom frelst i Land.

En Tilstedeværende havde tilbudt Redningsfolkene først 30, senere 40 Rigsdaler, hvis de havde Held med Redningen. De havde afslået, og end ikke som Belønning for deres Daad ville de modtage Penge bagefter.

Provst Engelbrecht i Lyderslev underrettede straks Cancelliet om disse ædle Mænds Handling, hvis Værd endnu derved forhøjedes, at ingen af dem vare søvante eller havde faret som Matroser, men kun var Agerdyrkere.

Kongen blev underrettet og fandt særdeles Behag derved at erfare om den Kjekhed, hvormed de Opgivne havde bidraget til ni ulykkelige Menneskers Frelse, og at han derfor i det mindste ville hædre disse brave Dannemænd med at skænke dem Sølvmedaljen „For Ædel Daad“ og tillade dem at bære samme i et Baand på Brystet.“

EN BÅDFØRER MISTER SKIB OG LEVEVEJ.

Den 24. juli 1866 kan man i „Stevns Avis“ læse følgende meddelelse, der er skrevet af bådfører H.C. Jensen, Højerup, der mistede sit uforsikrede skib ved Lund:

„Undertegnede tillader sig herved at fremstille det mig nylig overgåede Uheld med det mig tilhørende Fartøj, som hr. Kammerherre Scavenius tillige med flere af mine ærede Baadførerkolleger for 13 Aar siden skaffede mig.

Søndagen den 1. Juli havde jeg lagt mit Fartøj for Anker udfor Landsbyen Lund, hvor jeg skulle hente en Ladning Sten til Brug ved Grev Winterfeldts Havn ved Rosendal. Medens jeg var i Lund for at træffe Aftale om Ladningen, opkom et slemt Uvejr ledsaget af stærk Storm, hvorfor jeg omtrent Kl 1 Eftermiddag begav mig tillige med min Medhjælper tilbage til mit Fartøj. Paa dette havde jeg kun opholdt mig meget kort, da begge Kjettinger, som holdt Baaden, sprang

og - uden at min og min Medhjælperes Ihærdighed kunde forhindre det - drev Skibet ind mellem nogle store Sten og satte sig saa fast, at det var umuligt at faa Fartøjet ud af denne Klemme.

Desværre for mig sønderloges det i de paafølgende Dage, og mit eneste Middel til Erhverv var dermed ophørt. Dette Tab er for mig saa meget mere sørgeligt, som Fartøjet i alle de Aar, jeg har ejet det, var for mig et kiært Minde om Hr. Kammerherre Scavenius som mine ærede Kollegers Godhed, og nu som eneste Trøst er den, at Ingen kan trodse Skæbnen, for hvilken vi alle må bøje os.

Baadfører H. C. Jensen, Højerup.“

EN SAMTIDIGS ERINDRINGER OM STORMFLODEN I 1872.

Niels Peter Kristensen, der var født i Højerup i 1862, har i nogle erindringer fortalt om de mange skibssulykker den 13. november 1872.

„Efter nogle Dages Vestenstorm slog Vinden pludselig om til nordøst. Stormen medførte et voldsomt Højvande især over de sydøstvendte Kyster. Der var almindelig Folkevandring ud til Klinten for at høre og se Elementernes Rasen. Bølgesprøjtet kunne slå helt op over Klinten, og alt løst Materiale blev bortskyllet. De mange Fiskere i Højerup havde, som de plejede, når Vinden var på, prøvet at sikre deres Både ved at hejse dem op ad Klinten, men de blev alle knust. På samme Måde gik det med Kridtstensprammene, der blev brugt til at fragte Bygningssten fra Bruddene ud til ventende Skibe.

Ved Middagstid strandede et stort, norsk Skib ladet med Tømmer udfor Rasmus Andersens Mark, hvor man ikke kunne komme ned ad Klinten. En lang Stige blev hentet i Stenskæret ud for Pejter Larsens Mark, og en modig Mand, Niels Andersen fra Tommestrup, klatrede ned med et Reb om Livet for at hjælpe de nødstedte Søfolk. Skibets Dækslast var imidlertid gået over Bord og dannede næsten en gyngende Bro af løse Planker, der dæmpede Brådsøerne. Den 13 Mand store Besætning prøvede nu på en farlig

Landgang, idet de sprang fra Planke til Planke. Mange faldt i Vandet, men de 12 kom godt ind, hvor Niels Andersen modtog dem og hjalp dem hen til Stigen. Den 13. ville så gerne have reddet sine nye Søstøvler, men de var for glatte under Sålerne, så han gled på Plankerne, og Støvlerne blev vandfyldte og tunge, så han omkom.

Niels Andersen fik siden „Medaljen for Druknedes Redning“.

Ti minutter efter, at sidste mand havde forladt skibet, blev det fuldstændig knust af bølgerne.“

Flere andre skibe strandede i nærheden. Et enkelt klarede sig, indtil stormen løjede af næste morgen, da besætningen blev reddet.

Ved Harvig syd for Højerup gik et skib så hårdt mod grunden, at stormasten væltede helt ind mod klinten, således at besætningen ved hjælp af masten og med bistand fra modige mænd fra Højerup, der gik ud i brændingen og tog imod dem, alle kom godt i land.

Rundt om Stevns var der ialt 22 skibe, der strandede på den dag, og mange søfolk mistede livet. En af dem, Hans Larsen, var fra Tommestrup, men hjalp til i Fakse Ladeplads ved en redningsaktion, hvorunder han druknede. På hans gravsten på Store Heddinge Kirkegård er der skrevet følgende vers af Chr. Richardt:

Den vilde Stormflods Vande Ham drog i Dødens Favn,

- Skænk ham på Fredens Strande, GUD, din Nådes Havn.

„SØRIDDEREN“.

Kjeld Ejdorf fra Solrød Strand har fundet en del materiale frem om en anden stranding, der samme dag fandt sted ud for Nordstevns af det norske barkskib „Søridderen“, der også havde tømmer fra Finland om bord.

Et kort resume af beretningen:

„Efter at have stået på sandgrunden i 12 timer lykkedes det lokale fiskere at få besætningen på 11 mand bragt i land. Skibet havde mistet roret og noget af agterstævnen

blev spændt for. Også en slæbebåd længere ude havde trosser til vraget, der til sidst den 15. november 1873 gled af grunden og kunne slæbes til København, hvor det igen blev gjort sejlklaart for ialt 35000 kr.“

Den store sten i vandet har siden fået navnet „Søridderen“.

Et af de største skibe, der strandede under stormfloden, var fuldriggeren „Himalaia“ af Christiania. Efter først at have taget grunden ud for Rødvig Havn, slap det uden om Fællesskov Rev, men strandede alligevel lidt nærmere Lund. Der kunne nævnes mange flere strandinger fra 1872, men ofte findes der kun summariske meddelelser, så derfor er der kun nævnt nogle af de mere interessante og usædvanlige.

DEN SVENSKES SLUP „ARKIV“.

Kaptajn Røder var dreng i Rødvig omkring 1890, og han fortæller i et interview, hvordan skibet „Arkiv“, i en storm var strandet ud for sandmændene Hans Larsens og Niels Hansens nedkørsel til stranden. De tre besætningsmedlemmer klamrede sig til den endnu stående mast. På land var man først rådvilde, fordi man ingen redningsbåd havde, og at ro derhen fra havnen i en skibsjolle ville med søen på tværs være det rene selvmord.

To mænd stod imidlertid frem og sagde, at såfremt de kunne få en jolle transporteret over land til strandingsstedet, ville de forsøge at redde de nødstedte. Der blev nu hurtigt hentet en jolle med to sæt årer og to bådshager. Bundbrædderne blev taget ud for ikke at genere, når jollen tog vand ind.

Planen var, at efter et par brådsøer skulle de mange tilskuere hurtigt skubbe båden ud i tilbageslaget, så den ikke blev knust i brændingen. De to mænd kom nu om bord, og på det rette tidspunkt blev jollen løbet ud.

Tilbage stod de forholdsvis nygifte to mænds unge koner. De omfavnedes hinanden og gik op ad nedkørslen, idet de støttede hinanden. De orkede ikke at overvære deres mænds vovelige kamp på havet. De mørke skikkelser på stranden stod helt stille og fulgte det enerverende drama på havet. Et

øjeblik hulkede de, jagende skydække kastede et lysskær over sceneriet. Måske følte mange, at deres stille bønner var hørt. Anne Marie sagde „Nu går jeg hjem og varmer mælk og honning til dem derude. Det kan de nok trænge til“.

Imens kom jollen nærmere vraget, og mændene fik fat i en ende tov fra rigningen. Langsomt halede de sig hen mod havaristen, og til sidst fik de takket være tovet den ene efter den anden af de skibbrudne bjerget op i jollen.

Tovet blev kappet, og nu forestod den vanskelige vej tilbage, hvor den tunge båd først og fremmest ikke måtte komme på tværs af søerne, da den så ville blive helt fyldt med vand. Ved stranden dannede tilskuerne kæde, og barske næver fik fat i jollen, så alle kom godt i land.

Også rygtet om denne bedrift gik videre, og en dag modtog de to unge mænd hver et brev fra Hofmarskallatet på fint papir, håndskrevet med sirlige, gotiske bogstaver. Der stod: „Man have behaget at dekorere de to tapre Redningsmænd med Redningsmedaljen i Dannebrogssaand“. Underskrevet „Deres Louise“. *Dronning af Danmark*.

Den 6. januar 1891 var de to mænd tilsagt til audiens, og her hæftede dronningen selv medaljerne på brystet af mændene, hvis navne var Lods Peter Andresen, død 1933, og fisker Peter Henriksen, død 20/6 1935.

„REPTOR“.

I 1897 strandede et større russisk skib, „Reptor“, nær Bøgeskovens Ladeplads. Besætningen blev reddet og opholdt sig længe på stedet, fordi man mente, at skibet kunne slæbes ud igen. Da forhandlingerne med bjergerne trak ud, endte det med, at russerne betragtede skibet som totalforlist og derfor opgav redningsaktionen. Forinden de rejste bort, ødelagde de i vrede alt, hvad der kunne ødelægges på skibet. Der blev dog af fiskerlejets folk reddet en del godt tømmer, som fandt anvendelse på egnen. Kabyssen blev efter sigende i flere år brugt som redskabsskur for en af fiskerne.

Vraget af "Reptor" under ophugning.

„KRISTIAN” AF ALLINGE.

Skibet, en skonnert, strandede ved Lille Heddinge Bråde ca. 1920. Det var tungt lastet med brosten og mursten. Skipperen og en matros omkom, men det lykkedes for en skibsdreng på 16 år at springe ned på en af de store limstensflager og at komme i land. En lang, kold nat tilbragte han kun delvis i ly bag en stor stenblok. Først om morgenen blev han i meget forkommen tilstand fundet af Lars Nielsen. Drengen blev „underlig“ og ville ikke mere til søs, men gik på landevejene resten af livet. En enkelt gang vendte han tilbage til strandingsstedet og fortalte om, hvordan han var blevet reddet.

SKONNERTEN „HALMSTAD”.

Dette skib med trælast strandede på omtrent samme sted som det førnævnte. En skibsjomfru omkom, og beretteren husker, at hun blev båret op ad klinten bundet til en stige. Begge disse totalskadede vrag blev købt og

realiseret af Jens Hansen i Harvig. „Skibsklokken havnede senere på Boestofteskolen som skoleklokke, og den store skibsstegegyrde står som fodertrug ude i hønsegården“, fortalte Jens Hansens datter.

„LEDA” AF RØNNE.

I 1926 skete der et mindre, men dog sørgeligt, havari ved Holtug Kalkbruds lastebro. Skonnerten havde lige fået ilagt motor i Køge, og derfor var kaptajnen uvant med manøvreringen. Da han skulle sejle, fik han fortøjningstrossen i skruen, så motoren stoppede. Resultatet var, at skibet drev ind på Kalkgrunden og blev lidt beskadiget. Der gik imidlertid panik i skipperen, der troede, at hans skib ville blive ødelagt. Udsigten til økonomisk ruin efter både købet af den nye motor og nu et kommende større værftsophold fik ham til at tage en tung jernkæde om halsen og kaste sig i havet.

Bjergelav ved Stevns Klint.

Ligesom ved mange andre farlige kyster eksisterede der rundt om Stevns halvøen fra sidst i det 19. århundrede til midt i dette århundrede 4-5 bjergelav med skarpt adskilte områder.

Strøby Ladepladslavets østgrænse var ved Køge Sønakke, Bøgeskovens Bjergnings-selskabs sydøstgrænse ved Mandehoved. Derefter fulgte Sierslev Tommestrup bjergernes område, hvor de fleste strandinger skete, og derefter Højerup Bjergnings-selskab. Hvor grænsen til Rødviglavets område var, har ikke kunnet oplyses. Der er bevaret forhandlingsprotokoller og vedtægter for Bøgeskovens og Højerup Bjergnings-selskaber.

Så godt som alle de søfarende i distrikterne var med i bjergelavene, hvis væsentlige opgave vel nok var at give medlemmerne en ekstrairandtægt.

I Højerup Bjergnings-selskab blev det til-ladt, at også stenskærerne fra kridtbruddene kunne blive medlemmer, der på den måde en overgang talte ikke mindre end 66. På en generalforsamling blev det dog vedtaget at stryge nogle af medlemmerne på grund af alder eller manglende interesse. Der er kun omtalt 3 bjergningsaktioner i dette selskabs protokol.

At redde menneskeliv var selvfølgelig en overordnet opgave, der gik forud for bjergelavens mere økonomiske hensigt, men man kan ikke undgå at sende en tanke til Holbergs „Peder Paars“, der landede på Anholt, hvor folk „lever christelig og nærer sig af Vrag“, og „Om Gud vil, at der skal strande et skib i nat ,så Gud, lad det ske på vore Strande“.

Bjergelavene indgik efterhånden i stigende grad et samarbejde og afsluttede kontrakter med Svitzers Bjergningentreprise, der, da skibene blev større, anskaffede sig stadig bedre udstyr, som stærke slæbebåde, dykkerdragter, pumper og store pramme til omladning af lasterne.

Efter mange forhandlinger indgik de lokale bjergelav og Svitzer aftaler, således at

lavene nu kun fik procenter af bjergeudbyttet. Til at begynde med i 1876 fik lavene 50%, men senere faldt det til 10%, og omkring 1965 var bjergelavene i praksis ophørt at fungere.

I den „gode“ tid for bjergelavene, da mange sejlskibe strandede og vel at mærke blev bjerget, fortalte man om kæmpegevinster for deltagerne, der ved nogle få døgnarbejde havde tjent en hel årsløn. I slutningen af lavenes eksistens var der kun ubetydelige beløb at hente. Var der sket totalforlis med tab af både skib og last, så var der selvfølgelig heller intet udbytte for bjergerne at hente.

Alligevel var bjergelavene med til at give et fællesskab i de lokale fiskeres og sømænds kreds. De havde sammen oplevet det spændende og ofte farefulde arbejde, hvor snarrådighed og opfindsomhed gav gode resultater og ekstra fortjeneste.

„Et særligt spændende højdepunkt under bjergningerne“, fortæller en ældre Holtug-fisker, „var det, om der fandtes et større sprut- eller spirituslager om bord på havaristen. I så fald kunne det nok sætte humøret flere grader til vejrs, og det var ingenlunde sjældent at finde firkantede dunke med smuglersprit bag panelerne. Når man blot gik lidt stille med dørene, var der vel ingen, der havde ondt af at man fik en lille en under strabadserne, og måske kunne der også blive lidt til en forfriskning bag efter“.

Men det fremgår af „Bjergningsselskabet ved Bøgeskovens Forhandlings Protokol“, at der også var en social dimension. For eks. fik enker efter bjergerne altid udbetalt 1/2 portion af en udbytteanpart, og en fisker, der havde mistet en søn, fik tilsyneladende uden anden begrundelse udbetalt et pænt beløb. Også drenge fra 12 årsalderen til 18 år kunne deltage i bjergninger, men fik kun brøkdele af et partsbeløb, eventuelt lidt mere efter bestyrelsens skøn.

Fra selskabets kontrabog i brugsen, der også fungerede som bankbog, blev der jævnlige udbetalt penge til en krans eller til blomster til medlemmerne, men ellers fremgår det somme tider, at overskuddet fra en bjergning „gik til kaffe og øl“.

Det var altså gode, middelalderlige laugs-traditioner, der også fandtes her.

Mange af bjergelavenes medlemmer havde også en bibeskæftigelse med at gå strandvagt, når det var pålandsvind mod klinten. De skulle så rekvirere hjælp, hvis et nødstedt skib blev observeret. I regn og snetykning kunne det godt være et koldt job.

Der er i protokollen fra Bøgeskoven ialt indført 16 bjergninger i årene fra 1894 til 1962, og der har været op til 35 aktive medlemmer, som hver skulle have en andel af udbyttet, der varierede mellem 6929,97 og 50.00 kr.

Ud over navnet på skibet og hvad det samlede udbytte blev, er der dog ikke så meget stof at hente til denne beretning, men nogle eksempler suppleret med en fiskers mundtlige erindringer skal nævnes

„MATHILDE“ AF POVI.

Et formentlig finsk eller baltisk skib „Mathilde“ af Povi strandede i 1919 i Holtevig, efter at der havde været mytteri ombord - der blev sagt på grund af den finske borgerkrig. Besætningen blev her reddet i land ved hjælp af det nye redningsraketudstyr, der var stationeret ved Stevns Fyr.

„CATHARINA“ AF GRONINGEN.

Dette udstyr kom også i anvendelse i 1923, da „Catharina“ af Groningen strandede. Her blev der i redningsstolen hentet 4 mand, 1 kvinde og et barn, og bjergene fra Bøgeskoven var med til senere at redde både last og skib, men udbyttet blev kun på 56 kr. pr. mand.

Kaptajnen blev næsten en folkehelt, da BT fortæller om, hvordan han med sin lille datter i favnen i den spinkle redningsstol blev ført over den frådende brænding og op over den tårnhøje klint, hvor uforfærdede fiskere stod parat til at gribe far og datter for hurtigst muligt at føre de våde og forkomne mennesker ind i fisker H. N. Hansens varme stue.

Efter stormen og redningsaktionen, der var forsidestof på BT, udtalte kaptajnen til

journalisten: „*De må huske på, det er ikke blot mit skib, det er også vort hjem. Og hvis stormen kommer igen, så - - -*”

Og efter at alle var reddet i land, forlangte kaptajnen da også oven i købet atter at blive ført ud til sit skib i redningsstolen. Og der blev han, indtil stormen havde lagt sig, og redningen af skibet kunne begynde.

En fiskerkone, der var gift med en af bjergene, beklagede sig til journalisten:

„*Se, dette med havet er nu noget, I byboer ikke forstår. I tager til stranden for at styrke jeres nerver, men vores bliver slidt op af det. Disse nætter, når det gælder liv og død, og vi i afmagt folder vore hænder. Det er en mare, der går hen over havboernes tag. Vi kan fare op og huske det hele, selv i den lyseste sommernat.*“ Jo, det var en tåreper-ser, der bevirkede, at aviserne blev revet væk i store oplag.

„CHRISTIAN SKOV“ AF ÅLBORG.

Fra 1917 meldes om et minesprængt skib, „Christian Skov“ af Ålborg. Skibet flød på sin tømmerlast, men det gik så uheldigt for bjergene, at det kæntrede under bugseringen ved Strøby Ladeplads. Hele mandskabet var i forvejen omkommet ved eksplosionen.

„JOHANNE“ AF RØNNE.

Også ovennævnte „Johanne“ af Rønne sørgede Bjergningsselskabet fra Bøgeskoven at bringe flot. Det fik bjergene ialt 297 kr. for - til deling.

„KINNEKULLE“

Omkring 1946 skete der lidt øst for Rødvig en mærkelig stranding af det svenske skib „Kinnekulle“. Det var forladt af mandskabet, og der var brand i skibet. Man forsøgte at slæbe det ind i Rødvig Havn, men det mislykkedes i første omgang. Senere blev skibet dog bjerget, og det kom også ud at sejle igen. Men, o ve, de nyansatte søfolk sagde, at kaptajnen gik igen. Spøgelset stillede sig foran rorgænger, så denne ikke kunne se kompasset.

Hvordan det hang sammen med den forsvundne besætning er vist aldrig blevet opklaret, men man mente, at skibet foruden kullasten fra Polen havde haft en ladning flygtninge om bord.

Det blev så antaget, at skibet var blevet opbragt af russerne, som havde taget alle ombordværende med og derefter sat skibet i brand.

„CONSTANCE“ AF LYSEKIL.

Dette motorskib på 315 tons strandede den 11. december 1955 lidt nord for Sierslev Kridtbrud. Jeg har selv set de uhyggelige vragester, der næsten var klar til at bruge som pinebrænde. Skibet var på vej med en last briketter fra Stralsund til Landskrona, da det i hård østenstorm sprang læk. For at

redde livet satte kaptajnen kursen mod land, den farlige stevnske kyst, men alligevel lykkedes det kun for to skibsdrenge på 16 og 17 år at svømme i land gennem det iskolde vand og at klatre op ad de bølgebruste, skarpe og slimede kalkklipper.

Mens kaptajnen blev om bord på sit skib, havde besætningen forsøgt at komme i land, først i redningsbåden, der knustes, og derefter i skibets lille jolle, der dog hurtigt kæn-trede. Styrmanden, der var kaptajnens bror, og kokken forsvandt og blev aldrig fundet. De to forkomne drenge, tilbragte natten bag en klippeblok, hvor de var fanget i en fælde med den stejle klint bag sig og det brusende hav til begge sider. Skipperen knustes af bølgerne sammen med sit skib og blev heller aldrig fundet.

Selv om der havde gået strandvagt på

Vragdele af "Constance" af Lysekil, 1955.

De to reddede skibsdrenge efter en lang nat, hvor de så døden i øjnene.

klinten hele natten, var intet observeret i mørket, og de forfrosne og våde drenge blev først fundet om morgenen af forvalter Laugesen fra Kridtbruddet, der så deres hoveder stikke op bag en kridtblok.

Vragstumper blev fundet over en kilometerlang strækning langs klinten.

VRAGGODS OG STRANDINGSODS. Som synlige minder om havarier, strandinger og totalforlis kan man i flere ejendomme på Stevns finde skibstømmer fra vrage, en skibspumpe har fundet anvendelse som ajlepumpe og et fornemt kahytsmaghonipanel var anbragt i et soveværelse.

Noget af vraggodset købte man billigt på strandauktionerne, men andet kunne man bare samle sammen i spande eller sække, og så selv slæbe det op ad de stejle, primitive stiger, som fiskerne ved klinten benyttede.

Når dækslasterne på tømmerbådene blev kastet overbord fra havarierister, så fandt træet naturligvis nemt anvendelse i lokalt småbyggeri. Det samme gjaldt for lasten fra et skib, der medførte mursten. Mange udhuse, hønsehuse og tilbygninger blev i en periode opført af sådanne materialer. Mere speciel anvendelse var der for indholdet i en strandet kuldamp, hvor man måtte kaste lasten over bord for at lette skibet. Klintfol-

kene fyrede med billige kul i flere år efter ulykken, og ligeså heldige var folkene i Sierslev og Tommestrup, da et paraffinladet skib forliste. Her støbte man lys af paraffinen i lange tider. Også kornlaster, der var gået over bord, blev samlet op i spande, slæbt op ad klinten, tørret og brugt til hønsefoder.

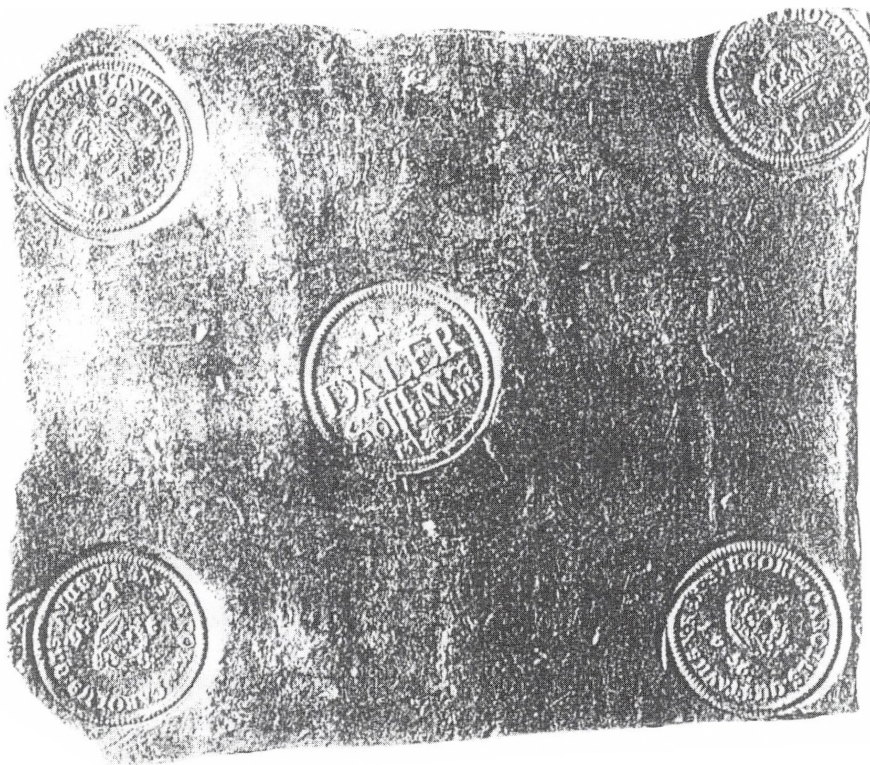
Afslutning.

Strandinger var ofte højdramatiske begivenheder, hvor folk midt i elementernes rasen strømmede til for at hjælpe. Ofte overværede man søfolkenes dødsangst, man så kaptajnen, der gik ned med sit skib eller som blev økonomisk ruineret, men også mirakuløse redninger af både menneskeliv, skibe og last kunne man blive vidne til.

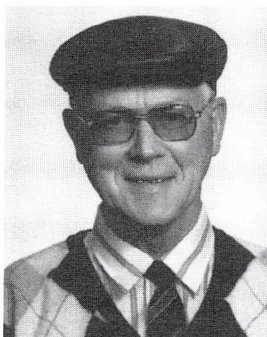
Sorg og medfølelse, afmagt og stille bøn, gråd og glæde, spænding og til sidst fuldstændig afslapning var nogle af tilskuernes reaktioner for de intensive oplevelser ved en stranding, men de reddedes tanker og det psykologiske pres, de har været udsat for, hører man sjældent om.

Bag efter stak så især i ældre tid det økonomiske spøgelse hovedet frem og vilde have betaling for bjergningen. Heldigvis lærte man tidligt at forsikre både skibene og de kostbare laster.

Strandingerne ved Stevns Klint er - takket være moderne udstyr - blevet sjældne i vore dage, men endnu kan en eller anden ofte bedugget skipper eller lystsejler forlise, men heldigvis er redningsmulighederne også større i dag.

Svensk 1 daler Sølv mønt som plademønt. (Foto: Henning Poulsen).

Henning Poulsen

er født 8-2-1924 i Viborg. Studentereksamen 1944. Dyrlægeeksamen 1950. Købte praksis i 1954 på Stevns og har praktiseret der indtil 1-1-95.

I bestyrelsen for Stevns Museum i 1967, formand siden 1974 og fra 1994 formand for Østsjællands Museum.

Var medstifter af Stevns lokalhistoriske Arkiv i 1980, og har været næstformand her siden. Var medstifter af og formand for Østsjællands Møntsamlersklub fra 1972 til 1988.

Var medstifter af og stadig i bestyrelsen af foreningen Rødvig Flintovn. Var medstifter af og i bestyrelsen for Stevns Bevaringsforening i flere perioder.

Har været redaktør af og forfatter til adskillige af Stevns Museums skrifter, samt i redaktionsgruppe på Stevns lokalhistoriske Arkiv ved udgivelsen af „Store Heddinge før og nu“.

Blev valgt ind i bestyrelsen i Historisk Samfund for Præstø Amt i 1972 og var formand her fra 1981 til 1993 og hovedredaktør for årbogen i en periode.

Var i 1982 medstifter af og stadig formand for Stevns Kunstforening.

Har startet og deltaget i adskillige arkæologiske udgravninger på Stevns og fulgt flere kirkerestaureringer og bygningsundersøgelser på nærmeste hold.

Historisk rejse til Fyn:

Engageret omvisning på Hesselagergård

Historisk Samfund
for Præstø Amt til herregård, udgravninger,
kirke og malerisamlinger

Af Ebba Køie, Karrebæk.

Baron H. Blixen-Finecke tager imod på Hesselagergård. (Foto: Allis Bro).

På opfordring fra flere medlemmer var ønsket for forårsturen Fyn. Det viste sig, at være et godt ønske. Udbyttet af en tur hænger uløseligt sammen med planlægningen. Og da "Historisk Samfund" i hele riget føler sig solidariske, og er særdeles effektive m.h.t. at skaffe fagfolk som omvisere/fortællere, såvel som til at skaffe åbne døre, ligger niveauet væsentligt over "alm. turisture".

Og hvad oplevede vi så?

Starten var Hesselagergård på Østfyn. Ejeren, baron Blixen-Finecke modtog os på trappen til hovedhuset, der er indrettet som en forbilledlig privatbolig anno 1996, hvor nyt og gammelt er i enestående harmoni. På trods af, at han p.t. gik med krykkestokke, viste han om fra skytteloft, over 2et og 1ste stokværk, til kælder. Og det blev gjort levende, engageret og venligt.

Dette gamle hus er bygget i midten af 1500-tallet, af Johan Friis til Borreby. Den Johan Friis - 1494-1572, der varetog statens

højeste embede under tre konger. Hesselager, såvel som Borreby, er karakteristiske bygningsværker for sin tid, markerende overgangen fra "Grevens Fejde" til mere fredelige tider. Slægten Blixen-Finecke overtog gården i 1922.

Frokosten nærmede sig, den indtog vi på Brambækgård antikvitetscenter, hvor lederen fra Svendborg Museum stødte til, og gav en fin forelæsning om de righoldige fund fra Gudme, Lundeborg og Broholm. Både i kvantitet og kvalitet er de at sammenligne med ukrainske fund fra romersk og germansk jernalder. Skalk omtaler fundene i nr. 6, 1993, som "Den Fynske Guldalder". Denne orientering blev fulgt op af en besigtigelse af fundområdet i Gudme.

Eftermiddagen sluttede med en omvisning på Svendborg gamle fattiggård. Nu museum og arbejdende værksteder. Fattiggården var en typisk eksponent for fattigforsorgen i slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af vort århundrede.

Dagen sluttede med indkvartering på et udmærket motel/hotel i udkanten af Svendborg, inden vi gik til aften spisning.

Lørdag, efter morgenbordet, gik turen til Fåborg museum, hvor der var lejlighed til at se museets store samlinger af "De Fynske Malere".

Odense og Sct. Knuds kirke var næste mål. Igen blev vi modtaget af en glimrende omviser, der gav os en god historisk forklaring om kirken, og ikke mindst om Claus Bergs gotiske højaltertavle, et bestillingsarbejde fra dronning Christine. Vi sluttede eftermiddagen på kulturcenter Hollufgård.

Efter aften spisningen var der bustur til Tåsinge. Vejret var den aften, som det meste af Maj, koldt, vådt og blæsende. Men med Allis Bros gode orientering undervejs og på Landet kirkegård, var vi fyldt godt op.

Søndag tog vi hul på turens sidste dag,

over Ladbyskibet til Kerteminde, hvor en repræsentant for "Historisk Samfund" på stedet, på en glimrende måde, tog os under sine vinger. Johannes Larsen museet er jo en oplevelse i sig selv, så det var meget udbytterigt.

Nu ventede frokosten os i en hyggelig Café nær Nyborg slot. Der var her sat tid af til på egen hånd at se og opleve denne gamle kongeborg. Fortrinligt, og en god afslutning. På et vist tidspunkt rummer man næsten ikke flere forelæsninger.

Overfart og hjemtur gik som den øvrige del af turen helt planmæssigt.

Tilbage står en stor tak og ros til styrelsen for en fint tilrettelagt og velfungerende historietur.

Vi var kun nogle og tyve deltagere. Synd for dem, som ikke var med.

I Gudmekongens hal - Historisk Samfunds deltagere mellem stolpehuller i undersøgelsesfeltet. (Foto: Allis Bro).

Historisk Samfund for Præstø Amt:

Glædelig udvikling: Medlemmer

Vi skal samarbejde om at få nye medlemmer

Af Allis Bro.

Historisk Samfunds medlemmer på bytur i Slangstrup. (Foto: Hans Jensen).

Historisk Samfunds sidste arrangement i 1995 var en bustur rundt i Fanefjord sogn på Møn. Det blev for de 52 deltagere en rigtig god eftermiddag med lokalhistorikeren Kirsten Lütchen-Lehn som guide. Det er altid en fordel at have en med godt kendskab til det lokale område til at fortælle og vise rundt. På den måde får vi mere at vide, end hvad vi selv kan læse os til.

Årbogen 1995 blev præsenteret i Vejlv ved Næstved, da to af artiklerne var fra dette område. Det blev en hyggelig eftermiddag med deltagelse af alle, der havde bidraget til årbogens artikler, samt beboere i lokalområdet.

Generalforsamlingen i marts indledtes med et interessant foredrag om Nyråd af Verner Jensen, Langebæk, og det var dejligt, at flere under punktet "eventuelt" havde kommentarer.

Forårsturen til Fyn havde desværre ikke så mange deltagere som de foregående år, men vi, der deltog, havde fine oplevelser med dygtige og engagerede faghistorikere.

På sommerudflugten til Hornshered var

det igen mennesker med stor lokalhistorisk viden, der gjorde turen interessant.

Når jeg ser tilbage på det forgangne år, glæder det mig, at der har været en tilgang af medlemmer, og det håber jeg selvfølgelig vil fortsætte.

I år udsendes programmet for det kommende år tidligere end sædvanligt. Det skyldes, at vi i styrelsen ønsker af spare på omkostningerne til forsendelse og porto, så fremtidig vil årbog, program og kontingentopkrævning blive udsendt samtidig.

Forudsætningen for vor forenings beståen er en tilgang af nye medlemmer, og det skal vi samarbejde om.

Årbogen kunne være en god gaveide. Når De betaler årbogen + porto, får gavens modtager samtidig et årsmedlemsskab. Som tak for Deres medvirken får De efter eget valg et eksemplar af en af foreningens publikationer, der er nævnt på sidste side i årbogen. Vi kan så håbe, at gavemodtageren vil fortsætte medlemsskabet og dermed få mulighed for mange gode oplevelser med Historisk Samfund for Præstø Amt.

Litteratur om Præstø amt 1995

Amtets historie i almindelighed

Arkæologiske udgravninger i Danmark 1994

Dette oversigtsværk fra *Det Arkæologiske Nævn* udgives årligt og giver med et års forskning overblik over betydende udgravninger. Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat står for redigering og Museumstjenesten i Viborg for salget. De 327 s. er forsynet med skemaer, fotos og tegninger, samt engelsk resumé. Den første del af bogen består af en række sammenlignede og oversigtsagtige artikler, hvorefter der følger beskrivelser område for område.

Som andre steder, blev der også i vores område, fundet adskillige spor af boplads i forbindelse med nedlæggelse af naturgas og KONTEK-kabler. Næsten 40 bopladsfund fra oldtiden er kortfattet beskrevet fra Præstø amt! Derudover omtales bl.a. spændende udgravninger fra Vordingborg (Baisstræde), over 7.000 år gl. egestammer fra Skaverup Nor, nogle kirkeundersøgelser (Toksværd, Tyvelse, Tybjerg) og de ekceptionelle krigergrave fra Sandbjerg i Næstved. Mellem 55 og 60 dræbte krigere (fjender) blev her kulet ned hulter til bulter i uindviet jord omkring år 1300.

Danmarks nationale seværdigheder

Hans Runge Kristoffersen har lavet et leksikon over vigtige seværdigheder i Danmark. Forlaget *Skarv • Høst & Søn* står for udgivelsen. Leksikonnet er delt i to bind, et for Jylland og et for Øerne. Selv om udgivelsen er sket i et samarbejde med Danmarks Naturfredningsforening, er det den kulturhistoriske side, der dominerer med beskrivelser af oldtidsminder, voldsteder, skanser, slotte og herregårde, kirker, gl. møller, museer og kendte personer fra hvert område. Opslagene i et leksikon må i sagens natur

må være kortfattede, men alligevel er en rimelig mængde oplysninger med. Bl.a. er der ved undersøgte gravhøje oplysninger om, hvad der er fundet. Og ved kirker omtales både bygningshistorie, og inventar. I beskrivelserne af kalkmalerier og anden udsmykning er de forskellige motiver omtalt.

I bindet med *Øerne* (285 sider) er der omkring 150 omtaler fra området. De forskellige småøer har hver især fået små beskrivelser. *Bogø* har til eksempel fået en lille indledning om bondesønners oplæring til sømandskab og om "Bogøkongen," politikeren C. Berg. - Andre steder er der detailkort til angivelse af beliggenhed. Således ved omtalen af 6 gravhøje i *Glumsø Østerskov*. - For byernes vedkommende omtales kirker, museer og bemærkelsesværdige bygninger i øvrigt. *Næstved* er den by i amtet, der har flest omtaler (en halv snes), men alle byer er nævnt. - Oversigtskort viser placeringen og en fyldig ordliste forklarer begreber.

Jernbanehistorisk Årbog 1995

En række forskellige forfattere har bidraget til årbogen, der traditionen tro sætter focus på begivenheder med 25-års intervaller. *Bane bøger* står for udgivelsen af den gennemillustrerede årbog på 64 sider.

Af lokal interesse er en grundig artikel om *Sydbanen 1870-1903*, hvor *Jens Bruun-Petersen*, *Morten Flindt Larsen* og *John Poulsen* skriver om strækningens tid som lokalbane. Først fra 1903 blev banen til den internationale forbindelse, som den oprindelig var tænkt som. Efter flere forslag og ændringer gik anlægsarbejdet i gang i 1868. Sydbanen skulle fra Ringsted (på strækningen Korsør-København) være ført direkte til Næstved og videre til Vordingborg. Men Estrup blev påvirket af (andre) sjællandske godsejere, så banen i stedet fik udgangspunkt i Roskilde og blev ført over Køge. Indvielsen fandt sted 4. okt. 1870, på 2-årsdagen for de første jordarbejder på den 90 km lange strækning. Der var tre daglige togforbindelser i starten.

*) For at fremme aktualiteten er litteratur fra de første 3 mdr. af indværende år medtaget. Hvis der intet årstal er nævnt, er udgivelsen sket i 1995.

Artiklen giver beskrivelser af landskaber, sogne, små og store byer på ruten med angivelse af erhverv og indbyggertal. Selv om Næstved fik banens største mellemstation blev den udvidet flere gange siden, bl.a. i forbindelse med de nye baner til Slagelse og Præstø. Ved Lov stoppede toget adskillige gange ekstraordinært når der var grundlovsfest o.l., indtil byen fik egen station i 1886. Endestationen blev færgehavnen Masnedsund, hvor der blev etableret en stor stationsbygning, inkl. "dameværelse med toilet" og et "dunkelunker" (varmedunke var eneste opvarmning i togene). Det tog 3 t. og 15 min. at komme fra København dertil. - Der er gl. fotos fra Masnedsund, Vordingborg, Lundby, Næstved, Olstrup og Haslev.

Kirker og Klostre i Danmark

På forlaget *Sesam* udkom der sidste år en moppedreng af en bog på 534 sider. Det er derfor ikke nogen en handskerumsguide, men en temmelig grundig gennemgang af ca. en femtedel af landets kirker og klostre som *Henning Dehn-Nielsen* har skrevet. Bogen er illustreret med farvefotos og detailkort med seværdighedernes placering. Generelt bliver der for den enkelte kirke givet en ydre og indre beskrivelse: bygningshistorie, gravminder, inventar, udsmykning, og evt. tilhørende præstegårde. Dertil knyttes der ofte historier og beretninger, som er knyttet til stedet. Det hele afsluttes med et stedregister og en ordforklaring til de forskellige fagudtryk.

Bogen er inddelt i 18 områder. Afsnittet om Sydvestsjælland medtager Fodby Kirke og flere interessante kirker på "den forkerte side" af amtsgrænsen. Under Sydøstsjælland beskrives Valløby, Magleby, St. Heddinge, Karise, Højerup, Fakse, Kongsted, Præstø, Bårse, Skibinge, Udby, Sværdborg, Vor Frue i Vordingborg, Hammer, Mogenstrup, Tybjerg og Næstveds 3 middelalderkirker: Skt. Peder, Skt. Morten og Herlufsholm. Endelig beretter afsnittet om Lolland-Falster og Møn og sidstnævnte øs spændende kirker: Fanefjord, Elmelunde, Keldby, Magleby, Damsholte og Stege. Dvs. næsten fuld dækning for Møns vedkommende.

Kroer Danmark rundt

Henning Dehn-Nielsen har for forlaget *Holkenfeldt* skrevet en bog på godt 200 sider om et udvalg af Danmarks gamle kroer og hoteller. De fleste illustrationer er nyere farvefotos. Bogen er til en vis grad en kulinarisk oversigt og en gennemgang af kroernes nutidige indretning, aktiviteter og ejerforhold. Men nok så meget har kulturhistorien en fremtrædende plads. Specielt i 1995 fejredes 300-året for "gæstgiveriets grundlov", Chr. V's forordning af 1695: "Til alle Rejsende deres Nødtørf og Bekvemmelighed."

Forfatteren foretager dog også strejftog længere tilbage i tiden til de ældste kroer, gæstgiverier og herberger, hvoraf nogle af de danske er nævnt i begyndelsen af middelalderen.

For området er der mere eller mindre fyldige omtaler af Hotel Tappernøje Kro, Mogenstrup Kro, Menstrup Kro, Bogø Kro og Gæstgivergård og Damme Kro. Flere andre er nævnt kortfattet. Placeringerne er vist på et områdekort. Ved "Tappe-Nøje" Kro forklares som sandt er, at navnet skal tages for pålydende. Men der bringes tillige barske beskrivelser af krovirksomheden i 1600-tallet, hvor to forskellige kroholdere begge myrdede deres koner! Til Menstrup Kro berettes blandt andet om gæstgiveren Hans Hansen (1819-99), der også var folketingsmand og som sad i Folketinget i 20 år, før han holdt sin jomfrutale. - Bogen slutter af med en nyttig oversigt over supplerende litteratur og et stedregister.

Posthuse øst for Storebælt

Denne praktiske arkivregistratur er udgivet af *Landsarkivet for Sjælland m.v.* og er udarbejdet af *Niels Strandsbjerg*. På 366 sider præsenteres resultatet af et samarbejde mellem Landsarkivet og Postvæsenet i årene 1992-94, hvorved de lokale posthuses arkiver i området blev indsamlet. Tidsmæssigt rækker den fra "tidernes morgen" til 1986, hvor der blev gennemført en ny administrativ inddeling af postkredsene. Bogen er forsynet med en del gl. fotos. - Registraturen leverer en fin indgang til en side af lokalhistorien, som nok er overset af de fleste. En fyldig indholdsfortegnelse og et register gør, at man hurtigt kan finde frem til sit eget område.

Lokalt er postkontorerne i dag underlagt tre forskellige postkredse. Fakse og St. Heddinge hører til Roskilde postkreds; Rønnede og Haslev hører til Ringsted, mens resten hører under Næstved. Det er kun nogle af postkontorerne, der havde gemt arkivalier fra før dette århundredes start, ligesom der er store huller i bevaringsrækken. Rønnede Postkontor har dog spændende arkivalier helt tilbage til 1826 og en sjov "avisbog" fra 1868, hvoraf det fremgår hvilke aviser og tidsskrifter hvem abonnere på. Fra Næstved haves en kopibog over telegrammer fra 1861, og fra Stege og Grønsund Befordringsstation er bevaret cirkulæreprotokoller fra 1804 og frem. Også Præstø og Vordingborg kan fremvise arkivalier fra midt i 1800-tallet.

Registrant over mindesmærker vedrørende 2. Verdenskrig

50-året for Danmarks befrielse fik *Storstrøms Amt* til at udgive ovenstående registrant på 38 sider. Det blev museet Falsters Minde, som påtog sig det praktiske arbejde under ledelse af *Christian Vest*. Registranten

er baseret på udsendte spørgeskemaer, hvor der specielt blev spurgt efter gravminder, monumenter og 5.maj sten. Man var ikke blot interesseret i den fysiske udformning, men også historien bag mindesmærket.

Da besvarelserne har været af vekslende kvalitet, og da der ikke var penge til rejse rundt på besigtigelsesture, skal registranten ikke betragtes som værende fuldstændig. Der er registreret mindesmærker i samtlige kommuner med Vordingborg og Møn som topscorere med en halv snes hver.

Sjællandske markeder 1775-1800

I *Historie 1994* (Jysk Selskab for Historie) har *Jørgen Mikkelsen* skrevet en artikel om sjællandske markeder i ovennævnte tidsrum på baggrund af en undersøgelse af udstedelsen af markedspas. Et sådant skulle en kræmmer have for at få lov til at sælge efter forordningen af 1775 og frem til 1882. Det viser sig bl.a., at der kom vævere og "humleførere" fra Fyn til Præstø og St. Heddinge, mens de sjællandske håndværkere og kræmmere sjældent forlod øen.

If. en af tabellerne fremgår det, at der for årene 1785-91 kom 88 udenbys handlende til markederne i både St. Heddinge og Vordingborg, 152 til Næstved og 165 til Præstø. Af dem dominerede Køge-handlende i St. Heddinge, Ringsted-handlende i Næstved og Næstved-handlende i Præstø og Vordingborg. - Omvendt er de håndværkere og kræmmere der rejste ud også registreret. I 1776/77 blev der kun udstedt 4 markedspas til handlende fra St. Heddinge, 51 til Præstø-handlende, 85 til Vordingborg-handlende og hele 363 til Næstved-handlende.

Sydsjællandske Soldaterforeningers Central-sammenslutning 1921-1996

Den lange titel angiver præcist, hvad det drejer sig om: en 75-års jubilæumsbog. Den udkom i begyndelsen af 1996 og er forfattet / redigeret af *Anders D. Henriksen* og udgivet på eget forlag: *Devantier*. Det er en flot bog på 146 sider med mange nye og gamle fotografier og andre illustrationer. Der afsluttes med litteratur og kildehenvisninger. Forfatteren er samtidig formand for ovenstående samvirke, der er det 3. ældste i landet og det eneste, som omfatter alle værn og 3 forsvarsbroderselskaber. Samvirket består i dag af 16 foreninger og selskaber, hvoraf en del er meget ældre end jubilaren. Fx er der tre forsvarsbroderselskaber med, stiftet i henholdsvis 1879, 1882 og 1889, samt en garderforening fra 1907. Selv om sammenslutningens aktiviteter og møder ofte foregår i Næstved, så dækkes hele det sydsjællandske område, og der er totalt nær 3.000 medlemmer.

Den nylig hjemsendte Svend Holst tog i 1920 initiativet til at starte et samarbejde mellem de fem

soldaterforeninger i Næstved. I første omgang for at afholde en fælles fest på "Bygningen" i foråret 1921. Næsten 500 medlemmer "med damer" deltog, hvorefter det besluttedes at gøre festudvalget permanent, og senere at ændre det til et forretningsudvalg. Den første formand blev fhv. hotelejer Chr. Hemmingsen, der fem år senere blev afløst af den kendte kunstmaler Karl Hansen Reistrup. Først i 1942 blev initiativtageren selv formand; til gengæld sad han derefter på posten i 30 år.

Den første halvdel af bogen er helliget sammenslutningens 75 år. Forfatteren beretter om de skiftende bestyrelser og formænd, de utallige parader, flaghejsninger, afsløringer af mindesten og -tavler, uddelelser af medaljer, kongebesøg, teateraftener og fester m.m. Som noget af det sidste berettes fyldigt om den nye mindesten på Grønnegades Kaserne i anledning af 50-året for Danmarks befrielse. - I den sidste halvdel præsenterer hver af de 16 foreninger sig selv og deres historie. Bogen er spækket med navne på bestyrelser, og bortset fra Hjemmeværnsforeningen, så er det lutter mænd. Men det kommer vel til ændre sig fremover.

De enkelte kommuner

Fladså

Der var engang. - Stumper af Fladså's lokalhistorie
Medlemstrykket 1995 fra *Fladså Arkiv* (16 s.) bærer præg af 50-året for Danmarks befrielse med omtaler af mindesmærker for faldne modstandsfolk. I Snese er der to: dels for Ole Christensen (sabotør), og dels for oberst Paludan-Müller (chef for grænsegendarmen). Ved Skt. Peders Kapel (Præstø Fjord) har Anders Lassen en mindesten (major i den engelske hær), og på Mogenstrup Kirkegård findes mindesten for Svend Aage Jensen og Hans Erik Olsen; to unge mænd, der døde efter hjemkomsten fra et tysk tugthus. Til sidst får fredsstenen ved gadekæret i Vr. Egesborg en omtale.

Anne-Lise Palleen har samlet trådene og er gået bag om mindesmærkerne for at berette om baggrunden for deres opsætning. - Det bemærkes, at kun to af de ovenstående minder er med i amtets registrant!

Holmegård Kommune

Der var en verden udenfor Fensmark

I 1994 etablerede *AOF i Holmegaard* et erindringsværksted, og det er erindringer fra 10 af deltagerne,

som er samlet i dette 60-siders hæfte. Titlen hentyder til, at 8 af de 10 er tilflyttere til Fensmark og de 6 er mænd. Stoffet er samlet og redigeret af *Jan Olsen* og *Hans Hansen* og udgivet af *Amtscentralen i Næstved* i 1995.

Deltagerne er født mellem 1913 og 1932, så hæftet bliver et velkomment, lokalt dokument over den enorme udvikling, der har været i de materielle goder og arbejdsvilkår siden Mellemkrigstiden. Det var dengang, hvor de fleste af børnene afleverede hver en krone de tjente ved fritidsjob derhjemme. Naturligvis er der mange sjove episoder, der bliver fortalt undervejs, både fra barndom og skoletid, ungdoms- og voksenliv med bryllup, børn og arbejde. Besættelsestiden står frisk i de flestes erindring, og meget naturligt slutter de af med omtale af deres pensionisttilværelse. Teksten krydres endvidere med en del gamle fotos, hvor deltagerne optræder. Fælles for dem alle er, at det er "almindelige" arbejdere, der er kommet til orde og en stor del af dem har været ansat på Holmegaards Glasværk. De fleste har dog deres rødder på landet.

Møn Kommune

Farø - Vej-over-ø

Den sidste del af titlen på denne bog fra *Historisk Samfund for Præstø Amt* er en tolkning af stednavnet Farø. Forfatteren har ikke helt tilfældigt navn efter øen, *Jørn Farø*, idet bogen både er en egnsbeskrivelse og et tilbageblik til barndommen på øen. Sidst i bogen viser kildefortegnelsen, at den ikke bare indeholder løse erindringer, men at der ligger en ret solid research bag de 62 sider - bl.a. er der anvendt lokale bondedagbøger fra 1800-tallet. Dertil er der valgte gl. fotos og nye stregtegninger af *Ruth Iversen*.

Forfatteren skildrer overgangen fra krongods til selveje i 1769 og den senere udskiftning i år 1800. Undervejs får de enkelte markstykker et ord med på vejen (navne, bonitet, anvendelse m.m.), ligesom gårdene (oprindelig 2, senere 3) på øen bliver beskrevet i detaljer, bygnings- og ejermæssigt. Med til øbeskrivelsen hører forskellige gode historier og sagn, herunder krigsminder, dvs. både fra englandskrigene i begyndelsen af 1800-tallet og fra 2. Verdenskrig. Den værste ulykke, der ramte øen var dog nok drukneulykken i 1851, hvor to små drenge omkom i Farø Rende. Ruten over denne rende til Bogø, med største dybde på 80 cm, får en fyldig omtale. Den var en livsnerve for øen, både sommer og vinter, hvor traktorene måtte køre baglæns (store hjul) for at bryde isen. I 1920'erne blev et postbud landskendt for at gå

på stylder over renden til Farø. Rigtig electricitet fik Farø først i 1955, endda takket være en privat sponzor fra USA, mrs. Johnson, der oprindeligt kom fra Bogø. - Mange andre tildragelser fra øen nævnes, og tilsammen giver de et alsidigt billede af livet på en lille ø tidligere.

Næstved By & Omegn

50 aktive år for Næstveds lejere

I et lille hæfte på 23 sider beskriver *Knud Rasch* Lejernes LO's lokale afdelings historie op til jubilæet i sep. 1995. Klagerne har været mange, lige fra levering af våde tørv i 1945 og til at få værelsespriserne underlagt de kommunale huslejenævns kontrol. Flere hundrede sager om året har været bragt frem til foreningen.

Fra 85 medlemmer i 1945, dækkende selve Næstved Kommune, er der sket en vældig vækst og en del sammenlægninger, så der i jubilæumsåret er 3.500 medlemmer fra hele den nordlige del af Storstrøms Amt, samt Fuglebjerg. Derved er foreningen blevet landets tredjestørste af sin slags. Den mest kendte formand gennem tiden må være Villy Jespersen, der beklædte posten fra 1962 til 1989, hvor Knud O. Frandsen tog over. Hæftet er forsynet med relevante fotos af bestyrelser o.l.

Liv og Levn 1995

Årsskriftet fra *Næstved Museum* (24 A4-sider) er domineret af artikler af *Palle Birk Hansen*. Først om en romermønt fra år 161 der blev fundet ved en udgravning i Kompagnistræde. Den har været brugt som smykke i en halskæde adskillige hundrede år efter, indtil den blev tabt engang i yngre jernalder. Dernæst bliver der fortalt nyt fra seneste udgravning af det fhv. sortebrødrekloster, men slagnummeret er selvfølgelig artiklen om fundet af de ca. 56 skeletter i krigergraven på toppen af Sandbjerget (Åsen) ved Grønnegades Kaserne. De dræbte krigere er smidt hulter til bulter ned i massegraven efter at være plyndret for alt af værdi. Kun fjender behandlede man på den måde. Tidspunktet er o. år 1300 og slaget er ukendt, men måske har det med marsk Stig Andersens plyndringstogter at gøre. Endelig skriver Palle Birk Hansen sammen med *Karen Urth* lidt om en skrinlås fra Sortebrødreklostret.

Ole Kristiansen har en artikel med i årsskriftet om "Peter, Malkus og Kajfas." Ud fra en stump kakkel fra 1500-tallet med et relief af apostlen Peter fortæles om paralleller i tilfangetagelses-motivet på døbefonte og kakkelovne i ind- og udland. - Den længste artikel står *Jette Orduna* for. Hun skriver om klæde-

plomber fra 14-1600-tallet der er fundet i Næstved-området, og som kan fortælle historie. Dels om oprindelsesby og land for den klæde, der blev solgt i Næstved, dels om middelalderlige handelsveje i Nord-europa og dels om klædets kvalitet og alder. De 18 lokale klædeplomber behandles enkeltvis, men sættes også ind i en sammenhæng med de andre ca. 2.000, der fundet landet over.

Noget om Næstved - set på gamle postkort

Richard G. Nielsen har fra et par lokale postkortsamleres omfattende samlinger (*Ken S. Jørgensen* og *Evald Hansen*) udvalgt næsten 300 postkort til en 168 sider pænt trykt bog. Udover postkortene har bogen flere gl. kort med. I sagens natur er det billederne, der er det bærende og interessevækkende element, men der er forholdsvis megen forklarende tekst tilknyttet illustrationerne.

Bogens afsnit handler om Næstved centrum, bebyggelserne langs oplandsvejene, Næstved som garnisonsby, den gamle havn ved Susåens bred og anlægget af den nye i 1930'erne, Maglemølle som både vand- og papirmølle, 800-års jubilæumsstillingen i 1935, Karrebæksmindeområdet, samt et par kapitler om postvæsenets historie. "Noget om Næstved" har en del billeder med, som ikke tidligere har været trykt; og der slutes af med gode navne-, sted- og sagregistre, samt en nyttig oversigt over lokalhistorisk litteratur. *Historisk Topografisk Information* står for udgivelsen.

Næstved på en time

Året bragte et lille byvandringshæfte på 22 sider fra *Knud Rasch's* hånd. Det er selvfølgelig de historiske seværdigheder som turister og lokale skal se på. Det vil nu være svært at nå ruten igennem på en time. Til hver af de 30 lokaliteter er der en beskrivelse, mens selve ruteforslaget vises på en flap bag i hæftet. *Næstved Kommune* står som udgiver.

På trods af en del yderst kedelige nedrivninger af værdifulde bygninger i Næstved gennem tiden, så kan byen stadig byde på adskillige bygningsværker, der ikke finder sin lige andre steder i landet. Særlig middelalderbygningerne er berømte, og det er fint, hvis hæftet kan bidrage til at flere mennesker får øjnene op for dette. Hæftet bringer tillige en litteraturliste med et udvalg af lokale udgivelser.

Næstved-Koret 100 år

Det er lykkedes for Næstved-Koret at få udgivet en nydelig jubilæumsbog på næsten 100 sider i foråret 1996 i forbindelse med det runde jubilæum. Koret har været begunstiget af et meget stort bevaret kildemateriale. Alle protokoller, medlems- og regnskabsbøger etc. har i rette tid har været overdraget til mu-

seum og arkiv. Redaktionstrioen har bestået af *Ruth Nielsen* (korets formand), *Leo Nørgaard Rasmussen* og *Erhard Bruun* (dirigent). Bogen indledes med de traditionelle hilsner og afsluttes med en række navnelister over dirigenter, formænd, kasserere og fanebærere gennem årene, samt korets nuværende medlemmer og bestyrelse.

Det fremgår med al tydelighed gennem navnelisternes erhvervsbetegnelser, at Næstved-Koret har sin oprindelse i fagbevægelsen. Indtil 1974 hed koret da også (Arbejder)sangforeningen Lasalle, opkaldt efter en populær tysk socialist. Korets tidlige historie giver et godt indblik i tidens fornøjelige sammenkomster: maskerader, dilettant, revyer, ande- og keglespil, præmieskydning, udflugter m.m. Og bag efter var der altid bal, som det i år 1900 kostede 75 øre pr. par at deltage i. Senere traditioner med juletræs-fester og skovture pinsemorgen huskes endnu af mange. Efter at have holdt til på flere af byens hoteller, fik koret i 1935 lokaler i (Industri)Bygningen, som Fællesorganisationen havde overtaget. Af epokegørende tiltag kan nævnes anskaffelsen af sangerhuer i 1898, en lærings optagelse i 1908 og kvinders adgang til koret 60 år senere (i dag udgør de flertallet).

OK-Næstved 25 år

Omsorgsklubben for pensionister blev oprettet i 1970, delvis som en borgerlig protest mod Dagny-Klubbens socialdemokratiske observans. Det blev da også de politiske partier på højrefløjten, der kom til at dominere arbejdet. Fra 1974 har der dog været samarbejde mellem de to pensionistforeninger, og hver tirsdag har de fælles aktiviteter med stor tilslutning. Især Holger Andersen og Elise Hass (tidl. Soelberg) var aktive i opstarten; sidstnævnte blev tillige den første formand.

Aage Hansen har samlet trådene i jubilæumshæftet på små 40 sider. Ved den stiftende generalforsamling var der mødt hele 225 pensionister op, og i dag er der ca. 700 medlemmer. Udover en gennemgang af de 25 års historie og mange aktiviteter bringer hæftet også en del interviews med pensionister, der har været med i alle årene, samt en oversigt over samtlige bestyrelsesmedlemmer gennem tiden.

Stednavne på Næstvedegnen

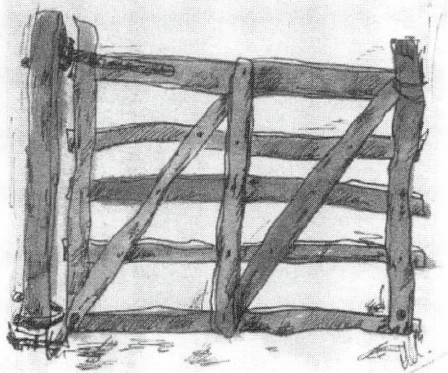
Sidst på året udkom en lille håndbog på 31 sider med 155 lokale stednavne, skrevet af *Svend C. Dahl* og udgivet af *Ugebladet for Næstved og Omegn*. Håndbogen er beregnet til også at kunne bruges i en undervisningssammenhæng. Første del behandler bebyggelsesnavnenes kulturhistoriske værdi, placering og tæthed, forholdet mellem kirkelandsbyer og andre landsbyer, herregårde, stednavnetypernes alder,

SVEND C. DAHL

Stednavne

PÅ NÆSTVEDEGNEN

155
stednavne,
deres alder,
betydning
og kultur-
historiske
værdi

UGEBLADET FOR NÆSTVED OG OMEGN - 1995

befolkningsvækst og landsbyflytninger i landskabet. Hæftet dækker Næstved, Fuglebjerg, Fladså, Holmegaard og Suså kommuner, samt dele af tilgrænsende kommuner.

Anden del behandler stort set alle eksisterende landsbyer/byer inden for dette område sammen med nogle forsvundne, hvor navnet lever videre, fx i navnet på en herregård. Betydningen af stednavnet forklares sammen med angivelse af ældste kendte stavform. Stednavnene er ordnet så alle byer med samme type endelser er samlet (fx -inge, -borg, -by). Som andre steder i landet er det dog torperne, der er den hyppigste type (i dag oftest -rup/-drup/-trup). Mere end 1/3 af samtlige navne er torper og dermed udflytterbebyggelser fra ældre landsby. For alle typer gælder det, at deres placeringer bliver vist på detailkort, lige som der er et kort med samtlige navne i området. Desuden er der en del andre illustrationer med og en litteraturliste, opdelt efter tilgængelighed.

Næstved Landdistrikt

Det nære ting

Sådan hedder en artikel i *Bol og By 1995:1* (Landbohistorisk Tidsskrift). Der er ikke et "t" for meget i "det," for som undertitlen fortæller, handler artiklen:

"Om kriminalitet og bøndernes retsbevidsthed på Sjælland i det 17. århundredes første halvdel." Det viser sig med al tydelighed, at jo tættere man boede på tingstedet, jo flere klager bragte man for tinget. *Jens Chr. V. Johansen* har gået i dybden med to områder: Sokkelund Herred og Herlufsholm Birk.

Sidstnævnte birk (retsområde) udgjordes af det gods der hørte til Herlufsholm Gods/Skole, og det lå overvejende i den nuværende Næstved Kommunes landdistrikt. Det er bemærkelsesværdigt, at 2/3 af alle sagerne om angreb på liv og lemmer ender uden domfældelse. Måske er man nået til forlig uden for retten, eller måske har det vigtigste blot været at markere for omverdenen at der var sket en uretfærdighed. Æren var en faktor af umådelig betydning for befolkningen dengang, og hvis klageren blot kunne bringe "skam" over modparten var der ingen grund til en decideret domfældelse. Man skulle jo kunne leve sammen i landsbyfællesskabet bagefter. Omkring halvdelen af sagerne var nemlig mellem to mænd fra samme landsby og ofte, hvad vi i dag vil kalde bagateller. Fx når Niels Jensen i Vridsløse havde slået Poul Villadsen samme sted og kaldt ham Poul Melsæk - eller når Peder Smed i Ll. Næstved havde kaldt Rasmus Lauridsens kone for en tæve, der burde piskes offentligt.

Kulturspor

Verner L. Carlsen har med udgangspunkt i Naturskolen i Svenstrup lavet en egnsbeskrivelse på 100 sider af området omkring Dybsø Fjord og på Gavnø. Størsteparten af egnen er en del af Næstved Kommune, men forfatteren kommer dog også til Vr. Egesborg, Stejlebanke og Svinø. Det er *Amtscentralen i Næstved* der står som udgiver af bogen, som derfor er tænkt henvendt til (større) skoleelever. I praksis er det nu nok voksne læsere / lærere, der vil kunne bruge bogen. Afslutningsvis bringes en litteraturliste og en illustrationsliste som mange har bidraget til. Flest fotografier tegner *Steffen Rasmussen* sig for, mens *Finn Sand* har leveret en snes tegninger.

Bogen indledes med omtale af de utallige bopladsfund omkring Karrebæk og Dybsø fjerde i Ertebølletiden (yngre jægerstenalder); faktisk den største kendte koncentration i hele Danmark. Der berettes derefter løst og fast om steder, begivenheder og gl. sagn. Bl.a. om stendysser, "Hr. Carl" og hans sagnborg, sørøvere og vendere, Nylandsmosen med Danmarks første større landindvindingsprojekt, levende hegn m.m. - Gavnø ø og slot får en stor omtale, lige fra middelalder med bl.a. klostergrundlæggelsen til nutid og et besøg i Lønned Skov. Otto Thott og malerisamlingen bliver sammen med parken særlig indgående skildret. Forfatteren giver også et rids af skovenes udvikling (757 ha af Gavnø

Gods' 1927 ha er skov), og for Vejlø Skovs vedkommende angives placering af både en gl. teglovn, savgrav og en mulig kultplads. Desuden får Vejlø Kirke sin fortjente behandling med stødderbænke og herskabsstole, altertavle og prædikestol med Slattenpatten. I den forbindelse giver Verner L. Carlsen en oversigt over andre af Abel Schrøders billedskærerarbejder.

Under kirkens disciplin

I 1995-årbogen for *Historisk Samfund, Sorø Amt* har Erling Petersen taget emnet kirkens disciplin overfor menigheden op. Forfatteren har undersøgt 16-1700-tals kirkebøger fra Øster Flakkebjerg Herred, især Marvede, Hyllinge, Vallensved og Fodby sogne) mht. optegnelser om "åbenbart skrifte." Det var specielt i perioden fra Chr. IV's forordning af 1627 og frem til 1767, at menigmand (sjældent overklassen) i overværelse af hele menigheden måtte bekende sine synder og love bod og bedring. Erling Petersen har talrige spændende eksempler i artiklen på de forskellige typer af synd, der kunne medføre denne straf. Synderen kaldes i kirkebogen for en "deprecant."

Langt de fleste åbenbare skrifter handlede om "lejermål," dvs. uægteskabelige samlejer. Der kunne selvfølgelig være mod egen vilje, som da Karen Hansdatter i 1766 blev "voldtagen af en ubekendt ved Saltøe broe;" men oftest blev begge parter fremstillet i kirken. Det gjorde fx gårdmandssønnen Niels Wagner fra Vallensved, da han havde gjort tjenestepigen Dorete Hansdatter gravid i 1669. Hyppigst er dog lejermålssagerne mellem to tjenestefolk, bl.a. Johan Tobias Stricher og Inger Christopherdatter, begge fra Harrestedgård 1725.

Selv om man var blev idømt en straf ved tinget slap man ikke for det åbenbare skrifte. Peder Pedersen fra Brorup måtte i al fald i Hyllinge Kirke i 1708 bekende at have slået sin nabo med en økse. De var blevet uenige om, hvem der havde ret til at stævne en pil i skellet. - Andre blev fremstillet for at "signe og mane" (fx Maren Niels Bødkers fra Bistrup 1698) eller for uretmæssigt at tigge almisser; Laurs Hansen fra Kyse havde samme år "giort sig til krøbling" uanset han var stærk og rask. - Endelig var der den nok så alvorlige forseelse: "at ligge sit barn ihjel." I 1718 stod således Bodil Hansdatter fra Saltø By frem i kirken af samme årsag. If. Danske Lov fra 1683 risikerede synderen selv at miste livet, hvis det skete to gange.

Præstø Kommune

Præstø under besættelsen 1940-45

Som led i markeringen af 50-året for Befrielsen udgav *5. maj-udvalget i Præstø* et 40 siders hæfte med stort og småt om "De fem onde år." Det fremgår ikke, hvem der har skrevet beretningen, men det er vist redaktøren *Søren Nielsen*, og *Marie Larsen* har leveret en stor del af baggrundsmaterialet. Hæftet ridser først tiden fra 1864 til 1940 op, både landspolitisk og med fokus på lokale tiltag i tiden.

Begivenhederne i Præstø under Besættelsen svarede til forholdene i de fleste andre småbyer: indkvarterede tyskere, parader, hvervning af unge til Frikorps Danmark og DNSAP - i modsætning til alsang, "fædrelandsmøder", illegale blade og en begyndende modstandsbevægelse. Denne voksede frem sidst i 1943, men først i sommeren 1944 lykkedes det at fremskaffe en maskinpistol, som gik på omgang mellem grupperne. Bevægelsen blev oprævlet før den fik udrettet noget og 13 gruppeførere blev sendt til kz-lejr i Tyskland; alle overlevede dog.

På ruinerne af dette mislykkede forsøg voksede en ny modstandsbevægelse frem, men den nåede heller ikke at udrette meget før krigen var forbi. Lederen, Feldberg Rasmussen, skrev senere sarkastisk: "Den 5. maj havde alle danskere været gruppeførere i modstandsbevægelsen." Hæftet er i høj grad holdt i en humoristisk, causerende form, hvor dagliglivet indtager en hovedplads. Der er også plads til pudsige episoder, som at politimesteren ikendte sig selv en bøde for ikke at have mørklagt sit spisekammervindue! Desuden er det stedvis en meget personlig beretning, hvor forfatteren maner til eftertanke; specielt i kapitlet om retsopgøret i Præstø.

Stevns Kommune

Herregårdsliv i 1990'erne

Dansk Landbrugsmuseum, Gl. Estrup og Forlaget Djurs har fået den gode idé at lave en nutidig beskrivelse af livet på herregårdene rundt om; til sammenligning med ældre udgivelser om forholdene i gamle dage. Bogen er på næsten 200 sider og har gode fotos i både s/h og farver. Den er forfattet af *Peter Bavns-høj* og *Kirsten Eriknaer*. Herregårdene er en vigtig brik i landets kulturarv, og ejerne må i dag udover stordriften i høj grad tage hensyn til, at de ofte skal ofre store summer på at vedligeholde en fredet bygningsmasse. Bogen søger at give et tidsbillede af herregårdslivet med både arbejdsforhold, økonomi, arkitektur, kunst og historien bag stedet. Efter et historisk overblik (fra storkandsgård til herregård) behandles 10 af de ca. 440 herregårde landet over.

En af de ti er det fredede Gjorslev Gods på Stevns med 880 ha landbrug og 770 ha skov. Til at drive denne store ejendom er der 51 ansatte, inkl. savværks-

arbejdere og elever, og i spidsen står godsejer Peter Henrik Tesdorpf. Gjorslev har netop i sommeren 1996 fejret 600-året for biskop Peder Jensen Lodehats korsformede borg, så der er virkelig kulturhistorie at tage vare på. Der gives en beskrivelse af arbejdet på gods-kontoret og en gennemgang af planteavlen med sædskifter, maskinpark og kvægholdet, som siden 1973 har holdt til i en løsdriftstald. Skovdrift og jagt bidrager til omsætningen, og i savværket er der 15 ansatte. Andre medarbejdergrupper omtales; de ledende medarbejdere mere indgående. Af afsnittet om livet i hovedbygningen fremgår det, at den "bedste" del af slottet er lejet ud til andre familier, mens godsejerfamilien selv er uholdelig og bor i det gamle folkekøkken i kælderens. Udadtil modtages turister normalt kun i grupper, mens parken er åben for alle året rundt, og af og til afholdes koncerter på slottet. - På tilsvarende måde behandles i øvrigt Borreby ved Skælskør.

Store Heddinge før og nu

Stevns Lokallhistoriske Arkiv er nu kommet til hæfte 3 i serien, der nærmest er blevet en årbog. Som før er det det lokale engagement, der binder de store og små artikler sammen på de 88 illustrerede sider. En 5-mands redaktion har koordineret det hele.

Agnete Jensen har bogens længste bidrag. Hun har skrevet om skolehistorie før, og hendes artikel handler da også om "Skolehistoriens lange vej gennem St. Heddinge;" dvs. fra dengang, da skolen var "en gren på kirkens træ" i 1500-tallet og til nutidens forhold. Rytterskolerne fra 1700-tallet omtales naturligvis, og da biskop Balle besøgte St. Heddinges i 1804 fandt han så dårlige kundskaber, at "uslere forfatning er næppe at finde i hele stiftet." Forfatteren omtaler også de forskellige skolelove gennem tiden og deres indflydelse på skolens undervisning. - *Troels Grønne-bæk* fortsætter linjen med at skrive om "Børn i St. Heddinge." Det er specielt Asylet fra 1876 og dets historie, der har haft forfatterens interesse. Jomfru Thomsen nåede hele 50 år som "asylmor." Børnenes vilkår føres op til de helt aktuelle tilbud til børn i området.

Arly Olsen tager "Sygdomsbehandling i St. Heddinge" under kærlig behandling efter et generelt historisk tilbageblik på lægekunstens, sygekassernes og sygehusenes historie. 1788 bliver de første 3 "barberkirurger" ansat i Præstø Amt, den ene i St. Heddinge, og artiklen giver en oversigt over samtlige læger i byen siden da. - *Michael Askø Jensen* behandler "St. Heddinge købstads brandvæsen gennem tiderne," dvs. fra 1761, hvor brandlauget blev oprettet. Byen har tilsyneladende været forskånet for storbrande indtil 1783, hvor 6 ejendomme brændte. Den første motor-spøjtje blev indkøbt i 1928. - *Gertrud Kursch og Knud Dahl Kristensen* har en artikel om "St. Heddinge kir-

kes historie." Det enestående 8-kantede kirkeskib sættes i sammenhæng med evt. forbilleder i udlandet og kongsgården fra 1100-tallet vsa. kirken. - Endelig behandler *Kurt Villads Jensen* "Andreas Wøldikes prædikener i St. Heddinge omkring 1800." Wøldike var præst i byen i hele 47 år, og da han fik udgivet mange af sine prædikener kan eftertiden danne sig et indtryk af, hvad præsten forsøgte at lære menigheden.

Suså Kommune

Jul i Susaalandet 1995

Årshæftet fra *Suså Egnshistoriske Forening* bringer under redaktion af *Knud Erik Antonsen* en længere række artikler på de 51 sider, der i øvrigt medtager gl. fotos, annoncer o.l. - *Rasmus Nielsen* skriver om "Radarstationen og flygtningelejren ved Tybjerg." Stationen fungerede fra 1942 til krigens slutning, hvor der var et par hundrede tyskere ansat. Den senere lejr blev etableret for tyske flygtninge fra øst, og ved rømningen i 1946 var der ca. 1.000 mennesker i lejren.

Aksel Jørgensen fortæller om livet på Bavelse Avls-gård, hvor han var overforvalter fra 1956 til 1983. Det er en periode af landbrugets historie, der sjældent skrives så meget om. - I den næste artikel beretter *Aage Jensen* om den gamle Herlufmagle Sognekommune før den første kommunesammenlægning i 1963 med Aversi og Tybjerg. Særlig omtale får "sognekongen" Kristen Larsen, der "regerede" 1937-66 fra sin dagligstue på Rosbjerggård med hjælp fra sin kone. - *Erik Krags* artikel handler om, hvordan maskinerne holdt deres indtog på gårdene, og hvilken omvæltning det kom til at betyde for landbobefolkningens dagligdag. Eksempelvis udviklingen fra plejl, over pigtærsker (først hånddreven, senere ved hjælp af hesteomgang) og tærskværker med motorkraft til de moderne mejetærskere. - Årshæftet medtager et gl. interview fra 1935 med en fhv. skovfoged fra Broksø, *Hans Johansen*, og sluttelig skriver *Ester Clausen* om tilblivelsen af Glumsø Ældreklub og dens mange aktiviteter siden 1970.

Vordingborg Kommune

Kommuneatlas for Vordingborg Kommune

Et kommuneatlas er resultatet af en registrering og kortlægning af bevaringsværdige bygninger, bymiljøer og deres samspil med de omgivende naturforhold. Det vil kunne få stor betydning for den fremtidige kommunale planlægning, hvor de kommunale planlæggere vil kan ty til atlasset som hjælp ved udarbejdelse af lokalplaner. *Skov- og Naturstyrelsen* står som

udgiver med *Allan Tønnesen* som den hovedansvarlige og koordinerende kraft, mens et arkitektfirma har stået for den rent praktiske gennemgang og bedømmelse. Tidligere er der i vores region kommet kommuneatlas for Fladså -, Næstved -, Præstø - og Suså kommuner (1991).

Atlasset er på 65 sider i stort format (35 x 27 cm), flot og indbydende med mange illustrationer: fotografier og gl. stik, samt instruktive land- og bykort. Efter et afsnit om de landskabelige hovedtræk følger kapitler med Vordingborg by og slots historie, byens sammenhæng med landskabet, bebyggelsesmønstre, byarkitektoniske elementer og byggeskik. Derefter er de forskellige forstadsbyer og landsbyer i kommunen gennemgået på lignende vis, ligesom større gårde og godser har fået et ord med på vejen. Detailkort angiver område for område i hele kommunen de forskellige ejendomme med bevaringsgrader (fredet, høj, middel eller lav). Samtlige ejendomme i kommunen ældre end 1940 skal være gennemgået, hvor efter en lokal følgegruppe har kommenteret / suppleret. Atlasset må karakteriseres som en guldgrube for alle med mindste interesse for sit eget område.

Personalhistorie

Dengang det blev senere

Titlen skal ses i lyset af, at *Erling Petersen* (født 1916) fra Fuglebjerg i 1988 udgav 1. del af sine erindringer, betitlet: "Dengang det var før." Den 152 sider store bog er udgivet på eget forlag og er holdt i en løs, causerende form, der dog samtidig indeholder en god del lokalhistorie fra de steder, hvor forfatteren har været virksom. Erindringerens hovedvægt ligger på tiden fra 1941, hvor han blev færdig som lærer i Silkeborg og til afskeden i 1979. Hukommelsen fejler ikke noget, og bogen vrimler med navne på elever og voksne, som forfatteren har haft med at gøre.

I de første par år var der kun jobs som "cykelvikar," bl.a. i *Holme-Olstrup*, men fra 1944-48 var Erling Petersen førstelærer ved *Kongsted-Borup* skole. Han overtog en klasse, der var så disciplineret, at det virkede som om den "havde været underkastet dressur." Selv uden for skoletiden sprang eleverne af cyklerne, når de mødte læreren for at bukke eller neje! I øvrigt havde forfatterens morfar været smed i Stavnstrup, så egnen var ikke ukendt land for den nye lærerfamilie, som på det tidspunkt havde 2 børn. Små episoder fra Besættelsestiden er også med i beskrivelsen af sognet, ligesom adskillige personer får små biografier samtidig med de ofte leverer stof til sjove episoder eller anekdoter.

Fra Borup gik turen til Sandby ved Holbæk, men forfatteren nærmerede sig igen fødeegnen i 1955, hvor han blev førstelærer ved Sandved Skole. Efter 12 år her blev skolen nedlagt og han blev fortsatte sin lærergerning ved Fuglebjerg Skole, hvortil også eleverne blev overført. - Bogen slutter med et par erindringskapitler fra barndomshjemmet, Mølagergård på *Kyse mark*. Også her er der nævnt adskillige lokale personligheder.

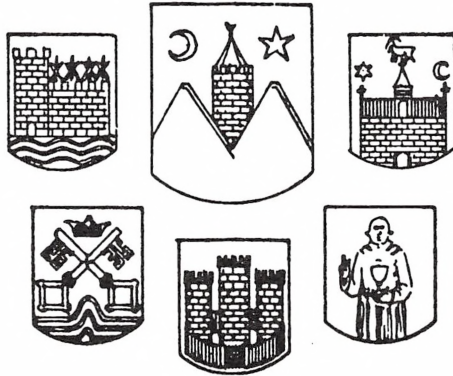
Dengang familien var alt

På forlaget *Gyldendal* er der udkommet en kultur- og socialhistorisk beskrivelse af dette århundredes første halvdel, set gennem erindringer og redigeret af *Ulla Dahlerup*. Hovedpersonerne er overvejende nogle af de små selvstændige erhvervsdrivende, der har været med til at bygge velfærdsstaten op fra bunden.

Et af kapitlerne ("Skyttens familie - og godsejerens") handler om *Marie Poulsens* oplevelser (f. 1906). Hun var husjomfru på Klintholm Gods på Møn gennem 50 år, og først som 70-årig fik hun sit eget hjem i en af godsets friboliger i Magleby. Faren var skytte og skovfoged under Klintholm, hvortil han kom i 1888, og fortælleren var den yngste af en børneflokk på 9.

Ulla Dahlerup fik for et par år siden udgivet en tilsvarende samling erindringer fra samme tidsperiode: **Smedens søn og andre historier**. Heri fortæller "Snedkerens Datter", *Gudrun Petersen* (f. 1910), om sin barndom og ungdom på egnen omkring Vetterlev, hvor hun bl.a. tjente på Sandbygård. Moren og bedsteforældrene kom fra et husmandssted ved Kalkerup/Fensmark.

Vedtægter for Historisk Samfund for Præstø Amt

§ 1. Samfundets navn er „Historisk Samfund for Præstø Amt”, og dets formål er at vække og nære den historiske interesse i amtet og fremme studiet af dets historie.

- a. ved udgivelse af en årbog og eventuelt andre skrifter med emne fra amtets historie,
- b. ved afholdelse af møder med foredrag, fortrinsvis om lokalhistoriske emner, og af udflugter til historisk interessante steder, såvel inden for amtet som andre steder,
- c. ved afholdelse af studiekredse, aftenhøjskole, hjemstavnsaftener o.l. med emne fra amtets historie,
- d. ved indsamling af historiske oplysninger om steder og personer i amtet.

§ 2. Indmeldelse i samfundet foregår ved skriftlig eller mundtlig henvendelse til et medlem af styrelsen. Medlemskontingent fastsættes af generalforsamlingen og opkræves samtidig med udsendelsen af årsprogrammet. Udmeldelse sker ved henvendelse til formanden eller kassereren inden 1. januar. Har rester ikke betalt kontingent efter 2 rykkerskrivelser, tilsendes årbogen ikke for dette år, og de betragtes som udmeldte.

§ 3. Samfundets styrelse består af ni medlemmer, der almindeligvis skal bo rimeligt fordelt i amtet. De vælges på generalforsamlingen ved simpelt stemmeflertal for tre år ad gangen, idet der afgår 3 hvert år. Samtidig vælges 2 suppleanter. Genvalg kan finde sted.

Styrelsen er beslutningsdygtig, når mindst 5 medlemmer er til stede. Styrelsen kan supplere sig med teknisk, historisk eller regnskabsmæssig assistance.

Styrelsen vælger sin formand, vedtager forretningsgangen og fordeler arbejdet blandt sine medlemmer, hvoraf en skal fungere som kasserer.

På generalforsamlingen vælges hvert år to revisorer samt en suppleant for disse. Genvalg kan finde sted. Revisorerne gennemgår regnskabet og giver det påtegning. Regnskabsåret går fra 1. januar til 31. december.

§ 4. Ordinær generalforsamling afholdes hvert år inden 1. oktober, om muligt i forbindelse med et foredragsmøde eller en udflugt. Indkaldelsen sker i årsprogrammet eller med mindst 14 dages varsel ved direkte meddelelse til medlemmerne.

Generalforsamlingen har følgende dagsorden:

1. Valg af dirigent.
2. Formanden aflægger beretning.
3. Kassereren fremlægger årsregnskabet.
4. Valg af medlemmer og suppleanter til styrelsen samt valg af revisorer og suppleant for disse.
5. Drøftelse af samfundets forhold, herunder fastsættelse af kontingent.
6. Behandling af indkomne forslag.
7. Eventuelt.

Forslag fra medlemmernes side, der ønskes behandlet på den ordinære generalforsamling, indsendes til formanden senest 1. marts.

§ 5. Ændringer i vedtægterne får kun gyldighed, når 3/4 af de på generalforsamlingen fremmødte medlemmer stemmer derfor.

§ 6. Ekstraordinær generalforsamling kan indkaldes af styrelsen eller efter skriftlig begæring af mindst 25 medlemmer. Den indkaldes med 8 dages varsel ved direkte meddelelse til medlemmerne.

§ 7. Styrelsen hefter i økonomisk henseende kun i den udstrækning, hvor samfundets aktiver kan dække eventuel gæld.

§ 8. Til beslutning af samfundets ophør kræves 2 på hinanden følgende generalforsamlinger, den sidste indkaldt alene med dette formål, og med mindst 14 dages mellemrum. Beslutningen har kun gyldighed, hvis 3/4 af de fremmødte stemmer for ophør. På den 2. generalforsamling kan beslutningen vedtages ved almindeligt stemmeflertal. Ophører samfundet skal aktiver og passiver realiseres af styrelsen med befuldmægtigelse fra den besluttende generalforsamling.

Nuværende vedtægter er vedtaget på generalforsamlingen den 14. september 1991 og afløser vedtægterne af september 1912 med ændringer på generalforsamlingen i 1961, 1971 og 1978.

Historisk Samfund for Præstø Amt oprettet 1912

Styrelsen

Allis Bro,
Fyrrevænget 5, Appenæs,
4700 Næstved,
tlf. 55 72 00 13. (formand)

Knud Skovbæk,
Svanegårdsvej 2,
4720 Præstø,
tlf. 53 79 61 42 (næstformand)

Jørgen Dalby,
Jørgen Roedsvej 14,
4760 Vordingborg,
tlf. 53 77 30 66. (kasserer)

Svend B. Jørgensen,
Præstestrædet 6, Skelby,
4160 Herlufmagle,
tlf. 53 75 00 69. (sekretær).

Birgitte Bille Henriksen
Gl. Præstøvej 24,
4735 Mern,
tlf. 53 79 75 17.

Henning Jessen,
Havbakken 285, Enø,
4736 Karrebæksminde
tlf. 55 44 28 92.

Henning Nielsen,
Brøderupvej 24, Snesere,
4733 Tappernøje,
tlf. 53 76 53 65.

Bent Skærbæk
Rødstensvej 51,
4780 Stege,
tlf. 55 81 52 08.

Helle Schummel
Klostervej 1A, Vemmetofte
4640 Fakse
tlf. 53 71 03 59.

Kurt Henriksen,
Bakkevej 9, Køng,
4750 Lundby,
tlf. 53 76 91 86 (suppleant).

Jørn Farø
Bovangen 16
4660 St. Heddinge
tlf. 53 70 27 11 (suppleant)

Litteraturanmelder:

Lærer Svend C. Dahl,
Kalbyrisvej 113,
4700 Næstved,
tlf. 53 72 09 83.

Regnskabsfører:

Niels Juul Nielsen,
Glumsøparken 16, 1.tv.,
4171 Glumsø,
tlf. 53 64 65 25.

Ekspedition:

Ekspeditionen af årbøger og andre publikationer sker ved henvendelse til samfundets regnskabsfører.

Salg af publikationer

Følgende årbøger m.m. kan købes ved henvendelse til Niels Juul Nielsen, Glumsøparken 16, 1. tv., 4171 Glumsø. Tlf. 53 64 65 25.

Årbøger: 1919-72
(send en søgeliste. Mange årgange er udsolgt).

Pris br. bd. 45,00 kr.
Medlemspris: 30,00 kr.

Årbøger: 1975-1982

Pris pr. bd. 50,00 kr.
Medlemspris: 40,00 kr.

Årbøger 1983-1994

Pris pr. bd. 75,00 kr.
Medlemspris: 50,00 kr.

F. Vestergård:

Salget af Vordingborg Rytterdistrikt

Pris: 60,00 kr.
Medlemspris: 40,00 kr.

Benny Christensen:

Skibsværft og flådebase

Pris: 50,00 kr.
Medlemspris: 30,00 kr.

Niels Hartmann:

Pottemageriet på Rødeled

Pris: 25,00 kr.
Medlemspris: 15,00 kr.

Claus M. Smidt:

Sjølunds fagre sletter

Pris: 40,00 kr.
Medlemspris: 25,00 kr.

F. Michelsen:

Det borgerlige Fugleskydnings Selskab
i Nestved 1797-1897.

Pris: 30,00 kr.
Medlemspris: 20,00 kr.

F. Michelsen:

Næstved 1870. Da banen kom til byen

Pris: 60,00 kr.
Medlemspris: 40,00 kr.

Morten Bredsdorff:

Grundtvig og Sydsjælland

Pris: 60,00 kr.
Medlemspris: 40,00 kr.

O. D. Lütken:

Præstø Amt 1839 (Indbundet)

Pris: 75,00 kr.
Medlemspris: 50,00 kr.

J. Ingemann Pedersen:

Susåen og Den danneskjoldske Kanal

Pris: 90,00 kr.
Medlemspris: 75,00 kr.

Agnete Jensen:

Højerup gamle kirke

Pris: 30,00 kr.
Medlemspris: 20,00 kr.

Anders Pedersen:

Sjællands Stifts Degnehistorie

Pris: 80,00 kr.
Medlemspris: 50,00 kr.

Jørn Farø:

Farø, vej-over-ø

Pris: 90,00 kr.
Medlemspris: 60,00 kr.

Ovennævnte priser er incl. moms, men ekskl. forsendelsesomkostninger.

